

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ

Υ Π Ο
ΜΕΓΑ Α. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

1. 'Η Γῆ καὶ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός.

Κατὰ τὴν Ἰουδαιο-χριστιανικὴ κοσμοθεωρία «τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος» παντός, ὅ,τι ὑπάρχει καὶ ζεῖ, εἶναι ὁ Θεός. «Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο». «Τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ»· «ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα». «Ὁ Θεός ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ... αὐτὸς διδούς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα»¹.

Ὁ,τι ἡ Ἰουδαιοχριστιανικὴ σκέψις ἀποδίδει στὸ Θεό, ἀποδίδει ἡ ἀρχαιο-ελληνικὴ κοσμοθεωρία στὴ Γῆ. Ἡ Γῆ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάσης ὑπάρξεως καὶ ζωῆς. «Ἐκ Γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς Γῆν πάντα τελευτᾷ»². Ἡ Γῆ εἶναι καὶ ἡ τῶν «θεῶν μήτηρ», διὸ καὶ «ὑπερτάτη» τῶν θεῶν, ὅπως ἐξυμνεῖ αὐτὴν ὁ Σοφοκλῆς, λέγων: «θεῶν τε τὰν ὑπερτάταν, Γᾶν ἄφθιτον, ἀκαμάταν ἀποτρύεται»³. Τὸν πλέον περιεκτικὸν ὀρισμὸν περὶ τῆς Γῆς παρέχει ὁ Ὅμηρος, ὀνομάζων αὐτὴν «Γαῖαν παμμήτειραν», «παμμήτορα Γῆν», κατὰ τὸν ἀκολουθοῦντα αὐτὸν Αἰσχύλον, ἥτοι «Γαῖαν αὐτὴν, ἣ τὰ πάντα τίκτεται θρέψασά τ' αὔθις τῶνδε κύμα λαμβάνει»⁴.

Ἡ Γῆ δὲν εἶναι νεκρὴ ὕλη, ἄψυχο σῶμα, ἀλλ' εἶναι ζωντανὸς ὀργανισμός, ἔχων καὶ παρέχων ζωὴν· εἶναι ἡ «ζεῖδωρος ἄρουρα», ἡ ζωοδότρα Γῆ, ὅπως ὀρίζει αὐτὴν ὁ Ἡσίοδος⁵. Ὁ δὲ Πλάτων θεωρεῖ «τόνδε τὸν κόσμον

1. Ἀποκ. 21,6· 22,13· 1,8· Ἰω. 1,3· Α' Κορ. 11, 12· Β' Κορ. 5,8· Ρωμ. 11,36· Πρξ. 17,24-25.

2. Ξενοφάνους, Περὶ φύσεως 27, ἐν: W. Kranz, Vorsokratische Denker, 1964³,60 (ἐφξ.: Kranz). Πρβλ. περὶ τοῦ ὅλου θέματος καί: Μ. Φαράντου, Ἡθικὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, Ἀθήναι 1977.

3. Σοφοκλέους, Ἀντιγόνη 337-339.

4. Ὅμηρου, Ὕμνοι 30· Αἰσχύλου, Προμηθεὺς Δεσμώτης 88 ἐξ. Κοηφόροι 127-128.

5. Ἡσιόδου, Ἔργα καὶ ἡμέραι 173.

ζῶον ἔμφυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ», «ζῶον τέλειον», καὶ «τὸ κάλλιστον»⁶. Ὅχι δὲ μόνο τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι προῆλθαν ἐκ τῆς Γῆς. Ἀπαντα «τὰ θνητὰ γένη», ἀναφέρει ὁ Πλάτων⁷, «τυποῦσι θεοὶ γῆς ἔνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μείξαντες». Ὅμως ὁ Ἐπιμηθεύς, «καταναλώσας... τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα», ἐλησμόνησε «τὸ ἀνθρώπων γένος», τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν «ἀκόσμητον», «τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνὸν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον». «Ἀπορίᾳ οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεύς, ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὕροι, κλέπτει Ἡφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἔντεχρον σοφίαν σὺν πυρὶ... καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ»· οὕτω δὲ «ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν». Ὁ τρόπος οὗτος γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, «ἐκ γῆς» καὶ ἐκ τῆς «σοφίας» τοῦ Θεοῦ, ὑπεμφαίνει καὶ τὸ διττὸν τῆς φύσεως αὐτοῦ, δηλ. τὸ αἰσθητὸ καὶ τὸ πνευματικόν. Παρομοίως, περίπου, ἱστορεῖ καὶ ἡ Ἰουδαϊκὴ Γένεσις τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς γενομένου «ἐκ γῆς» καὶ διὰ θείας «πνοῆς» (Γεν. 2-3).

Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὴν ἰδέα τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ὄντων, ἀπὸ τῆς κατώτερης πρὸς τῆς ἀνώτερης καὶ τελειότερης μορφῆς τῆς ζωῆς, καὶ μέχρι τὸν ἄνθρωπο. Τουναντίον, ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως τῶν νεωτέρων χρόνων φαίνεται, ὅτι ἐδῶ ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ρίζην τῆς. Οὕτως ὁ Ἀναξίμανδρος «ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπου ἀποφαίνεται καὶ τραφέντας, ὡσπερ οἱ γαλεοί... ἐν ὑγρῷ γεννηθῆναι τὰ πρῶτα ζῶα... ἐξ ἀλλοειδῶν ζῶων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη»⁸. Τὰ ὄντα δὲν ὑπῆρξαν ἐξ ἀρχῆς κλειστὰ καὶ τελειωμένα εἶδη καὶ γένη, ὅπως ὑπάρχουν σήμερα, ἀλλὰ σὲ μιᾷ ρευστότητά μορφῶν, διὰ τῶν ὁποίων διήρχετο ἡ αὐτὴ ζωὴ, καὶ οἱ ὁποῖες ἀργότερα ἐπαγιώθησαν σὲ εἶδη καὶ γένη οὕτως, ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ μιᾶμε γιὰ, κατ' οὐσίαν, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ζωὴν καὶ γιὰ ἓνα ζῶντα ὄργανισμὸν, ἐκδηλούμενο σὲ μιᾷ ἀπειρῇ ποικιλίᾳ ζωντανῶν, ἐπὶ μέρους ὄντων καὶ ἀτόμων. Μὲ ἄλλα λόγια: μίαν εἶναι ἡ ζωὴ, ἐκδηλουμένη σὲ ποικίλες μορφῆς καὶ τελειότητες, τὰ δὲ ὄντα-φορεῖς εἶναι ὄχι ἀπλῶς συγγενῆ, ἀλλὰ ἀδελφὰ, καὶ ταῦτά καὶ ἔν. Τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἐκφράζουσιν καὶ φιλοσοφικῶς οἱ Ἕλληνες. «Ἐν τὸ πᾶν», ἀναφέρει ὁ Ξενοφάνης⁹. «Ἐν πάντα... ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνός

6. Πλάτωνος, Τίμαιος 30 Α ἐξ. Ἡ Γῆ εἶναι «τὸ κάλλιστον» ἔσως, ὅμως ὄχι καὶ τὸ μόνο κάλλιστο ἢ τὸ ἄριστον οὐράνιον σῶμα, διότι, «τίς ἐξιχνιάσει τὰ μεγαλεῖα αὐτοῦ;... οὐκ ἔστιν ἐξιχνιάσαι τὰ θανμάσια Κυρίου» (Σοφ. Σειρ. 18,4, 6). Ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶς λέγει: «καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης» (Ἰω. 10,16), καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ σπεύδουμε νὰ ἐρμηνεύουμε ὅτι ἐννοεῖ ὅπωςδὴποτε τοὺς ἀγγέλους. Τὸ πεπρωμένο τῆς Γῆς εἶναι ἀρρήκτως συνυφασμένο μὲ τὸ παγκόσμιον γίγνεσθαι, καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπαρξίς ζωῆς καὶ σὲ ἄλλα οὐράνια σώματα.

7. Πλάτωνος, Πρωταγόρας 320Dεξ.

8. Ἀναξίμανδρου, Περὶ φύσεως 30. 10. Ἐν: Kranz, 42-44.

9. Ξενοφάνους, Περὶ φύσεως Α 30. 33. Ἐν: Kranz, 62.

πάντα», λέγει ὁ Ἡράκλειτος¹⁰. Στὴν «παμμήτηριαν Γῆν» ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν τόσον ἢ ζωὴ ὅσον καὶ τὰ ὄντα-φορεῖς αὐτῆς, σὲ μιὰ ἀπειρὴ ποικιλία εἰδῶν καὶ γενῶν καὶ ἀριθμοῦ, φυτῶν καὶ ζώων, καὶ μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις «πολυχρονίου δεῖται τιθνηήσεως»¹¹.

Στὸν ἀρχαῖο Ἑλληνισμό δὲν ἀπουσιάζει καθόλου ἡ ἰδέα τοῦ «ὑπερβατικοῦ», τοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως δὲ εἶναι αὕτη στὴ σκέψι καὶ στὴν πράξι του πανταχοῦ παροῦσα. Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν «δεισιδαιμονέστατοι» καὶ ἐπίστευαν, ἔστω, «τῷ ἀγνώστῳ Θεῷ» (Πράξ. 17,22-23). «Πάντα πλήρη θεῶν», ἀναφωνεῖ ὁ Θαλῆς¹². Σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς παραλλαγὰς τῆς θεοκοσμογονίας τῆς ἀφῆνει ἡ ἑλληνικὴ σκέψις «ἀνοίγματα» πρὸς τὸ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας»¹³, εἴτε νοεῖται τοῦτο ὡς τὸ ὑπεράνω τῆς Γῆς, ὁ Οὐρανός, εἴτε ὡς τὸ ὑποκάτω αὐτῆς: «Χάος ἦν καὶ Νυξ Ἐρεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ Τάρταρος εὐρύς»¹⁴. Παντοῦ, ὅμως, καὶ διαρκῶς ἀναδύεται ἡ πεποιθήσις ὅτι «ὁ θεὸς» ἔχει καὶ προσδιορίζει «ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων»¹⁵. Ἀργότερα δέ, μὲ τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἐμβάθυνσι τῆς θεολογικῆς σκέψεως, γίνεται σαφὴς λόγος, ὄχι περὶ θεῶν ἀπλῶς, ἀλλὰ περὶ Θεοῦ δημιουργοῦ καὶ προνοητοῦ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων¹⁶.

Ἡ πίστις τῶν Ἑλλήνων στὸ Θεῖο καὶ στὶς ποικίλες καὶ ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ, στοὺς θεοὺς, περιεῖχε θαυμάσια στοιχεῖα: ἦταν μιὰ ζωντανὴ σχέση, συμβίωσις καὶ συναναστροφή μὲ τοὺς θεοὺς, δι' αὐτὸ καὶ ἐνεῖχεν ἐλάχιστα θεο-λογικὰ δόγματα. Ὁ Ἕλληνας «ἐβλεπε» παντοῦ «θεοὺς» στὴ ζωὴ του: αἰσθανόταν τὴν παρουσία των στὴ φύσι, στὴ ζωὴ καὶ στὴ συμπεριφορὰ τῶν ζώων (οἰωνοί), στὶς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις κλπ. Τὴν «ὑπερβατικότητα» τοῦ Θεοῦ ἐνοιῶθεν ὄχι σὰν ἀπόστασις, ὅτι δηλ. τὸ Θεῖον εἶναι «κάπου» μακριά, «ἐν τοῖς οὐρανοῖς», ἀλλὰ πρωτίστως ποιοτικῶς, ὅτι δηλ. τὸ Θεῖον εἶναι κοντά του, μαζί του, ἀλλὰ ἀλλοιώτικο ἀπ' ὅ,τι τὰ γήινα ὄντα, π.χ. ἀθάνατο, παντοδύναμο κλπ. Ἔτσι εἶχε διαρκῆ τὴν αἴσθησι καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς «παρουσίας» του, χωρὶς συγχρόνως νὰ «ἐκ-κοσμικεῖ» αὐτὸ καὶ νὰ ἐξοικειώνεται μετ' αὐτοῦ.

Ἡ πίστις δηλ. τῶν Ἑλλήνων ἦταν μιὰ ζωντανὴ σχέση καὶ ἐπικοινωνία μὲ τὸ Θεῖο, μιὰ σχέση, ποὺ εἶχε συνέπειες καὶ ἐπιδράσεις στὴν καθημερινή, προσωπικὴ τῶν ζωὴ, ὅπως π.χ. στὸ σεβασμὸ τῆς φύσεως: τῶν βουνῶν, τῶν

10. Ἡ ρ α κ λ ε ἰ τ ο υ, Ἀπόσπ. 50. 10. Ἐν: Kranz, 68.

11. Ἀ ν α ξ ἰ μ ἄ ν δ ρ ο υ, Περὶ φύσεως 10. Ἐν: Kranz, 44.

12. Θ α λ ῆ, Ἀπόσπ. 22. Ἐν: Kranz, 36.

13. Π λ ἄ τ ω ν ο ς, Πολιτεία ΣΤ', 509B.

14. Ἀ ρ ἰ σ τ ο φ ἄ ν ο υ ς, Ὀρνιθες, 693-694 (Παλαιο-ορφικὴ θεολογία). Πρβλ. καί: Ἡ σ ἰ ὄ δ ο υ, Θεογονία, 123.

15. Παλαιο-ορφικὴ θεολογία, ἐν: Kranz, 30. Β 6.

16. Πρβλ. Π λ ἄ τ ω ν ο ς, Τίμαιος 28Α ἐξ.

δασῶν, τῶν πηγῶν, ὅπου ἐθεωρεῖτο ἡ «κατοικία» τῶν θεῶν, στὸ σεβασμὸ πολλῶν ζώων καὶ πουλιῶν, θεωρουμένων ὡς «ιερῶν», στὸ σεβασμὸ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τάξεως, τῆς ὁποίας φρουροὶ καὶ προστάτες ἦσαν οἱ θεοὶ κλπ. Μιὰ θρησκευτικὴ πίστις, ἡ ὁποία ἐξαντλεῖται στὴν τυπολατρεία ἢ στὴν θεο-λογία καὶ δὲν εἶναι συγχρόνως «πρᾶξις», «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5,6), εἶναι «πίστις νεκρὰ» (Ίακ. 2,17). «Ἀρχὴ παντὸς ἀγαθοῦ λόγος ἐμπρακτος καὶ πρᾶξις ἐλλόγιμος», λέγουν οἱ Ἅγιοι¹⁷. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχαν «δόγματα» οὔτε καὶ θεολόγους, τὴν δὲ «αἴρεσιν» ἀνεζήτησαν ὄχι στὴν ἀκρίβεια τῆς γλωσσικῆς διατυπώσεως οὔτε στὴν τήρησι τυπολατρικῶν τελετῶν, ἀλλὰ στὴν ἐν γένει διαγωγὴ καὶ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων, στὴν «ἀσέβεια» πρὸς αὐτά, ποῦ ἐννοοῦμε ὡς «ἀξίες» τῆς ζωῆς.

Οἱ θεοί, λοιπόν, τῶν Ἀρχαίων παρίσταντο μὲν ὡς γήινα ὄντα· ἔζων ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, συμμετεῖχαν ἐνεργῶς στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἱστορία τῆς Γῆς, τῶν ὄντων καὶ τῶν ἀνθρώπων της. Συγχρόνως δὲ ἦσαν οἱ «ἀθάνατοι»: ὄντα «ὑπερβατικά», μὴ συμφορόμενα μὲ τὸν κόσμον οὔτε παρσυρόμενα ἀπὸ τὸ φυσικὸ καὶ τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνων τῶν ἐποχῶν τοὺς ξεχώριζαν μὲν, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἀπεχώριζαν ἀπὸ τὸ φυσικὸ καὶ τὸ γήινο. Ἡ ζωὴ ὅλη κατενοεῖτο ὡς παρουσία-ἀπουσία (μυστήριον) τοῦ Θεοῦ. Ἡ παρουσία τῶν θεῶν στὴ φύσιν καὶ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶχε τὴν ἐννοια τοῦ φόβου καὶ τῆς καταπίεσεως τοῦ «ὑποκάτω» ὑπὸ τοῦ «ἐπάνω», ὅπως δυσφημήθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν, ἀλλὰ συνέβαινε τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο: ἦταν πλοῦτος χαρᾶς, αἰσιοδοξίας καὶ ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴ φύσιν καὶ τὰ ἀγαθὰ, ποῦ τοὺς προσέφερε.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἦσαν μὲν «πιστοί», ὅπως οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ δὲν ἦσαν καὶ «ἄθεοι» ἢ «εἰδωλολάτρες», ὅπως ἀργότερα κατηγορήθησαν καὶ παρενοήθησαν. Ἐπίστευαν ἐντονα στὴν ἐνεργὸν παρουσία τῶν θεῶν στὴ φύσιν καὶ στὴ ζωὴ. Ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη αὐτῶν πρὸς τὴν «παμμήτηραν» Γῆν καὶ τὰ ζωντανὰ τέκνα της. Ἀργότερα, ὅμως, συνέβη κάτι τὸ πολὺ ὀδυνηρό: οἱ χριστιανοὶ ἀπεγύμνωσαν τὴ φύσιν καὶ τὴ ζωὴ ἀπὸ κάθε θεῖα ἰδιότητα· τὴν ὑπεβίβασαν δὲ στὸ ἐπίπεδο τῆς «κτίσεως», καὶ μάλιστα τῆς «ἀμαρτωλῆς» φύσεως. Ἀποτέλεσμα: ἡ τελεία ὑποτίμησις, ἄστοργος ἐκμετάλλευσίς καὶ, ἐν τέλει, ἡ καταστροφή της· διότι ἡ καταστροφή τῆς γῆς, τῆς φύσεως, εἶναι ἔργο, κατ' ἐξοχὴν, τῶν «χριστιανῶν» Εὐρωπαϊκῶν, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ κατωτέρω.

Ἀνάλογα μποροῦν νὰ λεχθοῦν καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ φυσικὸν κόσμον. Οἱ Ἀρχαῖοι δὲν ἀγνοοῦν οὔτε παραγνωρίζουν, βεβαίως, τὴν ποιοτικὴν διαφορὰ καὶ ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῶν ἄλλων ζώων, γιὰ τὸν ὁποῖο πιστεύουν, ὅτι «θείας μετέσχε μοίρας... διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγέ-

17. Ἡ λ ἰ α πρὸςβυτέρου, Ἄνθολόγιον γ', ἐν: Φιλοκαλία, ΙΙ, 1958³, σ. 289.

νειαν». Συγχρόνως όμως οἱ δὲν ἀπεμόνωναν, ἀλλ' ἐνέτασσαν τὸν ἄνθρωπο στὸ γήινο περιβάλλον του καὶ τὸν συνέδεαν ὀργανικῶς μετ' αὐτοῦ ἔτσι, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ θεωρεῖ τὴ ζωὴ του ὡς «μέλος» τοῦ ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ «Γῆ», ἐκ τῆς ὁποίας ἐλάμβανε καὶ στὸ σῶμα τῆς ὁποίαςπραγμάτων τὴν δική του, προσωπική, ζωὴ. Στὴν ὁποιαδήποτε καταστροφή τῆς γηϊνῆς φύσεως ἐβλεπε, συγχρόνως, τὴν καταστροφή καὶ τῆς δικῆς του, ἀτομικῆς ζωῆς.

Βεβαίως ὑπῆρχαν καὶ στὴν ἀρχαιότητα «μητροκτόνοι» καὶ «ἀδελφοκτόνοι», ἄνθρωποι, ποὺ κατέστρεφαν τὴ Γῆ, τὸ μητρικὸ ὄργανισμὸ, καὶ σκότωναν τὰ «παιδιά» τῆς, ὅπως μᾶς ἱστοροῦν σὲ διάφορες παραλλαγές οἱ μῦθοι. Ἡ Γῆ, ὅμως, ἀντιπάλαιε, μὲ ποικίλους τρόπους ἀμυνομένη καὶ ἀντιδρῶσα, οἱ δὲ θεοὶ τῆς τιμωροῦσαν μὲ τὴν ἴδια ἀνταπόδοσι τοὺς «φονιάδες» τῶν παιδιῶν τῆς. Παράδειγμα ἡ θεὰ Ἄρτεμις, προστάτις τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς στὸ φυτικὸ καὶ στὸ ζωικὸ κόσμος, ἡ ὁποία, κατὰ μίαν παραλλαγὴ τοῦ μῦθου, σκότωσε τὸν γίγαντα Ὠρίωνα, διότι, ἱκανὸς κυνηγὸς ὅπως ἦταν, ἐξόντωνε τὰ θηρία τῆς Γῆς. Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν τοῦ μῦθου τὴν τιμωρία (τοῦ θανάτου) τοῦ ἐπέβαλε ἡ ἴδια ἡ Γῆ. «Ὅπως δὲν τοῦ ξέφευγε ἀγρίμι, ἡ Γῆ φοβήθηκε τότε πὼς αὐτὸς ὁ κυνηγὸς μπορούσε νὰ ξεκάνει ὅλα τὰ θηρία. Θύμωσε πολὺ μαζὶ του καὶ γι' αὐτὸ ἔστειλε ἕναν μεγάλο σκορπιό, ποὺ κέντησε τὸν Ὠρίωνα στὴ φτέρνα. Ἔτσι ὁ Ὠρίων φαρμακώθηκε καὶ πέθανε»¹⁸. Ἦδη, λοιπόν, ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τῆς πνευματικῆς ἀφυπνίσεως τῆς ἀνθρωπότητος εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται αἰσθητὸ καὶ συνειδητὸ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀδιακρίτου καταστροφῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀλογίστου καταδιώξεως καὶ ἐξοντώσεως τῶν ζώων τῆς γῆς.

Ὁ Πλάτων σ' ἕνα ἀπὸ τὰ βιβλία του διεκτραγωδεῖ τὴν τεραστία καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος σχεδὸν ὀλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς ἀπὸ τὴς αὐθαίρετες ἀνθρώπινες παρεμβάσεις καὶ τὴς ἐπακολουθήσασες φυσικῆς καταστροφές. Ὁ τόπος αὐτός, λέγει, ἦτο κάποτε θαυμαστός: ὑπερέβαλλε «πᾶσαν γῆν» «ἀρετῆ» καὶ «κάλει» καὶ «τῶ πάμορον εὐκαρπὸν τε εἶναι καὶ τοῖς ζώοις πᾶσιν εὐβοτον». Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, ὅμως, ἀστέργως καὶ ἀλογίστως φερόμενοι, ἀπέκοπτον τὰ δένδρα τῆς γιὰ «οἰκοδομήσεις», τὴν κατασκευὴ πλοίων κλπ., οἱ δὲ ἐπελθόντες «μεγάλοι κατακλυσμοὶ» παρέσυραν τὸ «χῶμα» τῆς καὶ ἀφῆκαν μόνον τὸ πετρῶδες, τὸ ὁποῖο τῶρα ὁμοιάζει «οἶον νοσήσαντος σώματος ὄστα» καὶ ἀποτελεῖ «λειψάνον τῆς τότε γῆς»¹⁹. Φαντασθεῖτε νὰ ἀντίκρυζε τὴν ἀθλιότητα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἀττικῆς σὴ μ ε ρ α ὁ Πλάτων!

Ἐν γένει οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπῆρξαν λαὸς ἰσορροπιῶν καὶ παραλλή-

18. Ἰ ω. Κ α κ ρ ι δ ῆ, Ἑλληνικὴ μυθολογία, 2, 1986, 46.

19. Π λ ά τ ω ν ο ς, Κριτίας 110^α εξ.

λου ἀναπτύξεως φυσικῆς και κοινωνικῆς ζωῆς, ψυχῆς και σώματος. Οἱ προσφιλεῖς των λέξεις ἦσαν ἀρμονία, τάξις, κόσμος κλπ. Ἀργότερα, κατὰ τὴν μετακλασσικὴ ἐποχὴ και κατὰ τὴν περίοδο τοῦ χριστιανισμοῦ, οἱ ἰσορροπίες αὐτὲς ἀνετράπησαν: τὸ ἀπόλυτο προβάδισμα ἔλαβεν ἡ ψυχὴ και ὁ πνευματικὸς κόσμος, ἐνῶ τὸ φυσικὸ, τὸ σῶμα και οἱ ἀνάγκες του, ἐξεμηδενίσθησαν.

2. Ἡ Γῆ και ὁ Ἰουδαίω-χριστιανισμός.

Παραπλήσια πρὸς τὶς ἀνωτέρω ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων περὶ τῆς Γῆς και τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος πρεσβεύει και ὁ ἰ ο υ δ α ι ο - χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ὸ ς κόσμος, παρ' ὅλον ὅτι μερικοὶ θεολόγοι ἀρέσκονται στὴν ἀναζήτησι και ἔξαρσι τῶν διαφορῶν μᾶλλον και τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν κοσμοειδώλων τῶν δύο τούτων κόσμων. Ἐδῶ δεσπόζει, βεβαίως, ὁ παράγων «ὑπερβατικὸς»: τὸ Θεῖον, ὁ Θεός, ὅστις δημιουργεῖ και φέρει τὰ πάντα. «Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν και κινούμεθα και ἐσμέν» (Πράξ. 17,28). Καὶ ἐδῶ, ὅμως, ἡ Γῆ εἶναι ὁ μοναδικὸς «τόπος» τῆς ὑπάρξεως και ζωῆς ὄλων τῶν ὄντων. Ἐξ αὐτῆς γεννῶνται τὰ ζῶντα ὄντα. «Και εἶπεν ὁ Θεός· βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου... ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα και ἐρπετὰ και θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος». Ἀλλὰ και ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐκ τῆς γῆς· «και ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς λαβών, και ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, και ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν» (Γεν. 1-2).

Ἐδῶ, προκειμένου περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἔχομεν τὸν διττὸν τρόπον προελεύσεως αὐτοῦ, ἐκ τῶν κάτω και ἐκ τῶν ἄνω, τὸν ὁποῖον συνητήσαμε και στὴν ἀρχαίω-ελληνικῆ ἀνθρωπολογία: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «χοῦς, ἀπὸ τῆς γῆς» προερχόμενος· συγχρόνως δὲ εἶναι μέτοχος «θείας μοίρας», λαβών «πνοὴν ζωῆς» μὲ θεῖον ἐμφύσημα, —γεγονός, ποῦ ὑποδηλώνει τὴν ποιοτικὴ διαφορὰ και ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν ἄλλων ζώων· ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» ὡς πρὸς τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ μέρος, ἐνῶ ὡς πρὸς τὸ σωματικὸν του «ἐκ τῆς γῆς», ὅπως και «πάντα» τὰ ἄλλα ζωντανὰ ὄντα (Γεν. 1-2).

Ὡς πρὸς τὸ «πνευματικὸν» μέρος τοῦ ἀνθρώπου θὰ πρέπει νὰ ἔχομε ὑπ' ὄψει μας και τὰ ἀκόλουθα: Τὸ «πνεῦμα» ἢ ἡ «ψυχὴ» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἀσφαλῶς, «οὐσία» διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν «ῥλη», ἀπὸ τὸ «σῶμα»· εἶναι σ υ ν ε ι δ η τ ῆ ζ ω ῆ. Ὅμως οὔτε αὐτοτελὴς ἔναντι τοῦ σώματος εἶναι οὔτε και θεία «οὐσία». Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι θεία, ἀλλ' εἶναι κτιστὴ και θνητὴ ὑπόστασις. Προέρχεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ κατ' ἄλλον, εἰδικὸν τρόπον, ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα, ὅστις θέλει νὰ δεῖξει τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ἔναντι τοῦ σωματικοῦ, συγχρόνως ὅμως ἀνήκει στὸ χῶρο ὄχι τοῦ θείου, ἀλλὰ τῆς κ τ ι σ τ ῆ ς πραγματικότητος. Ὅλος ὁ ἄνθρωπος εἶναι κτίσμα, και ὄχι μόνο τὸ σωματικὸ μέρος

αὐτοῦ· ὅλος ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει ὀργανικῶς στὸ χῶρο τῆς δημιουργίας, μὲ τὴν ὑπαρξί καὶ τὴ ζωὴ τῆς ὁποίας εἶναι ἀρρήκτως συνυφασμένη καὶ ἡ δική του, προσωπικὴ ζωὴ. Ὁ ὑπερτονισμὸς τοῦ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» ὡς ὑποστάσεως θείας μᾶλλον παρὰ κτιστῆς καὶ ἡ ὑπερέξαρχισ τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῶν ἄλλων ζῶων ἔσχε δλέθριες συνέπειες ὡς πρὸς τὴ σχέσι τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ὑπόλοιπο φυσικὸ κόσμον καὶ τὴ συμπεριφορὰ αὐτοῦ ἐναντι ἐκείνου. Διότι ἐτονίσθη στὸ ἔπακρο ἡ ἀ π ὅ σ τ α σ ι ς, πού χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν ἄλλο φυσικὸ κόσμον, καὶ ἐξήρθη ἡ ὑπεροχὴ εἰς βάρος τῆς συγγενείας αὐτοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑποτιμηθοῦν τὰ ἄλλα ζῶα καὶ νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀσήμαντα μπροστὰ στὴν ἀξία «ἄνθρωπος». Συνέπεια δὲ τούτου ὑπῆρξεν ἡ δλεθρία διαγωγὴ τῶν «χριστιανῶν» ἐναντι τοῦ ὑπολοίπου κόσμου τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῶων, ἐκδηλουμένη ὡς ἄστοργος ἐκμετάλλευσις, καταδίωξις, ἐξόντωσις, καταστροφὴ κάθε ζωντανῆς ὑπάρξεως. Ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ βιομηχανικὴ «πρόδοσις», ἡ ὁποία καταστρέφει ὄχι μόνον ὅ,τι ἔχει ζωὴν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴν «ἀψυχη» ὕλη, εἶναι ἔργον, κατ' ἐξοχὴν, τοῦ χριστιανικοῦ «πολιτισμοῦ». Ὅπως ἦταν δὲ ἐπόμενον τόσον ὁ χριστιανισμὸς, ὅσο καὶ εἰδικώτερα ἡ Ὁρθοδοξία, δὲν μπόρεσαν ν' ἀναπτύξουν μέχρι τώρα μιὰ ἠθικὴ «περὶ τῆς φύσεως», σὲ ἀντίθεσι πρὸς τὰ τόσα «περὶ φύσεως» ἔργα, πού βρισκομε στὸν ἀρχαῖο Ἑλληνισμὸ· διότι γιὰ τὸν ἰουδαιο-χριστιανισμὸ, ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὰ ποικίλα ἀποκαλυπτικὰ καὶ νεοπλατωνικὰ ρεύματα, τὸ «ὕλικόν», τὸ σωματικόν, στὸ ὁποῖο ἀνήκει ὁ κόσμος τῶν ζωντανῶν, εἶναι εὐτελές, μηδαμινόν, δι' αὐτὸ δὲ καὶ ἀξιο περιφρονήσεως, καταπιέσεως καὶ ἐξουθενώσεως. Ὡστε, κατ' ἐξοχὴν, οἱ «χριστιανοὶ» περιφρόνησαν καὶ κατέστρεψαν τὴ «κτίσι» τοῦ Θεοῦ, καλλιεργήσαντες στὸ ἔπακρον τὴν φιλαυτία καὶ ἀποβλέψαντες μόνον στὸ δικὸ των συμφέρον, μὲ πρόσχημα τὴν ἐγωπαθῆ ἀπαίτησι ὅτι ὁ κόσμος ἐποιήθη καὶ ὑπάρχει πρὸς χάριν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Γῆ εἶναι «ὁ παράδεισος», ὁ τόπος τῆς Ἐδέμ. Σ' αὐτὴν ἔθεσεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον «ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν» καὶ ὄχι καταστρέφειν. Ὁ ἄνθρωπος στίς ἀρχὰς τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ζωῆς του ἐπάνω στὴ γῆ εἶχεν «ἀγαθὰς» σχέσεις μὲ ὅλο τὸν ὑπόλοιπον κόσμον τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῶων. Ἡ Γραφὴ παριστᾷ τὸν Ἀδὰμ νὰ ἔχει μιὰ καταπληκτικὴ οἰκειότητα καὶ ἀρμονία συμβιώσεως μὲ τὰ ἄλλα ζῶα, ὅταν οὗτος καλεῖ αὐτὰ μὲ τὸ ὄνομά των, δηλ. παρουσιάζεται ἔχων προσωπικὴν σχέσιν πρὸς αὐτὰ· «καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ» (Γεν. 2). Ὅ,τι ἴσχυε στὸν ἀρχαῖο Ἑλληνισμὸ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μύθου, ἀλλὰ καὶ πέρα μέχρι τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν τῆς ζωῆς του, ἰσχύει καὶ ἐδῶ, στίς ἀρχὰς τῆς ἰουδαϊκῆς σκέψεως: ὁ ἄνθρωπος ἠσθάνετο ὅτι ἀνῆκεν ἐξ ὀλοκλήρου στὴ Γῆ καὶ ἦταν δεμένος ἀρρηκτα μ' αὐτήν. Ἡ Γῆ ἦταν «ὁ παράδεισος τῆς τρυφῆς» (Γεν. 2,15), «ἐπέκεινα» τῆς Γῆς παράδεισος δὲν ὑπῆρχε· ὁ Οὐρανὸς ἦτο σκιά, «εὐνουχισμένη», ἦτοι ἀνενεργός, πραγματικότης, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν εὐνουχισμὸν τοῦ Οὐρανοῦ ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Κρόνου,

μέ τὸ «μέγα δρέπανον»²⁰, δηλ. καθόλου ἐπιθυμητὴ ζωὴ καὶ πραγματικότης, κάτι τὸ «ἀπόμερο», τὸ χωρὶς ἀξία καὶ σημασία γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τὸ Θεῖον δὲν ἦταν «ὑπερβατικὴ» πραγματικότης, μέ τὴν ἔννοια ποὺ ἀπεδόθη ἀργότερα, ἦτοι ὄντοτης, κειμένη («πέκεινα»), δηλ. ἐκτός, ὑπεράνω, μακρὰν κλπ., τῆς Γῆς, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ παρεμβαίνουσα οὕτως ἢ ἄλλως, συχνὰ ἢ κατὰ διαστήματα, στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου. Ἀντιθέτως· τὸ Θεῖον ἦταν κατ' ἐξοχὴν γῆινη πραγματικότης· ὄντοτης διάφορος μὲν τῶν γῆινων ὄντων, ὡς οὐρα, καὶ ὄχι λαμβάνουσα, τὸ εἶναι καὶ ἡ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ πάντως ὄντοτης, ποὺ ζοῦσε μέσα στὸν κόσμον, σ' αὐτὴν ἐδῶ τῇ Γῇ, συγκατοικοῦσα καὶ συναναστρεφομένη μέ τὰ ὑπόλοιπα γῆινα ὄντα καὶ, κατ' ἐξοχὴν, μέ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ «ὑπερβατικότης» δηλ. τοῦ Θεοῦ ἦταν ποιοτικῆς φύσεως· τὸ Θεῖο δὲν ἦταν μακρὰν, ὑπεράνω, ἐπέκεινα, ἐκτός τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἦταν ὄντοτης, ποὺ ἔξει μέσα στὸν κόσμον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, —μόνο, ποὺ ἦταν ὄντοτης διαφορετικῆ, ἀλλοιωτικῆ, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ὑπόλοιπα ζωντανά: τὸ Θεῖον δὲν ἐλάμβανεν ὑπαρξί καὶ ζωὴ, ἀλλὰ ἦταν ἡ ζωὴ καὶ ὁ χορηγὸς τῆς ζωῆς.

Ὅπως στὸν ἀρχαῖο Ἑλληνισμὸ οἱ θεοὶ ἔζων καὶ συναεστρέφοντο μέ τοὺς ἀνθρώπους, ἦσαν οἱ χορηγοὶ τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἡ πηγὴ χαρᾶς γιὰ τὴ ζωὴ, καὶ συγχρόνως οἱ τηρηταὶ τῆς κοσμικῆς ἀρμονίας, οἱ προστάται τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς «ἠθικῆς» τάξεως μέ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ μὴν ἐκτραπεῖ ἡ ζωὴ ἀπὸ τὰ «ἄρια» τῆς καὶ καταστραφεῖ καὶ γίνουιν οἱ ἀνθρωποὶ δυστυχισμένοι, ἔτσι καὶ ἐδῶ, στὸ χῶρον τῆς Ἰουδαιοχριστιανικῆς σκέψεως, ὁ Θεὸς εἶναι «παρῶν» στὸν κόσμον του, χαίρεται, «περιπατῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινὸν» (Γεν. 3, 8, 10), μαζὶ μέ τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Γῆς. Δὲν μετατίθεται ὁ ἀνθρωπος σὲ κάποιον «πέκεινα» γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ Θεό, σὲ κάποιον πέρα τοῦ κόσμου παράδεισο, ἀλλὰ ὁ Θεὸς εἶναι «παρῶν» ἐδῶ, στὸ γῆινο παράδεισο· ἐδῶ καὶ μόνο συναντᾶ ὁ ἀνθρωπος τὸ Θεό, διότι ἐδῶ ζεῖ καὶ περιφέρεται ὁ Θεός. Μιὰ τέτοια ὑγιῆ καὶ ὠραία εἰκόνα παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐδῶ στὴ Γῇ μᾶς προσφέρει ὁ Ἰησοῦς Χριστός, τοῦ ὁποῦ τοῦ κύριον μέλημα καὶ ἡ πάλη ἦταν νὰ ξαναφέρει τὸ Θεὸ στὴ Γῇ καὶ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, «εἰς τὰ ἴδια», ὅπως χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει τὸ εὐαγγέλιον (Ἰω. 1,11). Ἡ πάλη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συνίστατο ἀκριβῶς στὸ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ Θεό, τὴ «βασιλεία τοῦ Θεοῦ», «ἐπὶ τῆς γῆς»²¹. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός δὲν ἤλθε γιὰ νὰ ἄρει τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τοῦ κόσμου, νὰ τοὺς μεταθέσῃ, τρόπον τινά, σὲ κάποιον ἄλλο κόσμον, σ' ἓνα πέκεινα τῆς γῆς παράδεισο, ἀλλ' ἤλθε

20. Πρβλ. Ἡσιόδοσος, Θεογονία 154 ἐξ.

21. Πρβλ. σχετικῶς: Μτθ. 3,2· 6,10· 13· 12,28· Μάρκ. 1,15· 12,34· Λουκ. 10,9· 11,20· 17,21, κ.ἄ.

για να σώσει τους ανθρώπους εκ του πονηροῦ· «Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτούς εκ του κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτούς εκ του πονηροῦ» (Ίω. 17,15).

3. «Οἱ ἄνθρωποι ἠγάπησαν μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς».

Ἀργότερα ὁμοίως τὰ πράγματα, τόσο στὸν ἀρχαιο-ελληνικὸ ὅσο καὶ στὸν ἰουδαίιο-χριστιανικὸ κόσμο, πῆραν ἄλλη, ἐντελῶς διαφορετικὴ, τροπὴ. Οἱ ἄνθρωποι χάλασαν τὴ ζωὴ των μὲ τὴν ἀπόδοτο τῶν αἰώνων ἐπάνω στὴ γῆ. Αἰτία· ὅχι ὁ Θεός, ὅχι ἡ Γῆ μὲ τὸν πλούσιο κόσμο ποὺ τοὺς προσέφερε, ἀλλὰ οἱ ἴδιοι, ἡ ἀχαλίνωτη φιλαυτία των, στὸ βωμὸ τῆς ὁποίας θυσιάζουσαν τὰ πάντα, καὶ τὰ πλέον πολυτίμητα πράγματα τοῦ κόσμου. Οἱ ἄνθρωποι δὲν κάμνουσαν ὀρθὴ χρῆσι, ἀλλὰ κατάχρησι καὶ παράχρησι τῶν δυνάμεων καὶ τῶν δυνατοτήτων. Ἔτσι τὸ κακὸ ἐπέλεόνασεν ἐπάνω στὴ γῆ. Γεμάτη κακουργήματα καὶ ἐγκλήματα ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων· τὸ κατὰ φύσιν παραχωρεῖ τὴ θέσι του στὸ παρά φύσιν. Οἱ ἄνθρωποι κατέστρεψαν τὴν ἁρμονία καὶ τὴν ὀρθότητα ὄλων τῶν σχέσεών των· πρὸς τοὺς συνανθρώπους, πρὸς τὸ φυσικὸν κόσμο καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Ἀγρία ἐκμετάλλευσις καὶ καταστροφὴ τῆς γῆς, καταδαπάνησις τοῦ πλούτου της, καταστροφὴς τοῦ φυτικῆς κόσμου, μανιῶδης καταδίωξις καὶ ἐξόντωσις τοῦ κόσμου τῶν ζώων, ἀνθρωποδουλεία, φόνου, ὁμαδικὰ ἐγκλήματα, καὶ ἄλλα πολλὰ κακουργήματα συνθέτουσαν τὸ «θησαυρὸν» τῆς ἁμαρτωλότητος τῶν ἀνθρώπων. Χαρακτηριστικὴς εἶναι οἱ εἰκόνες, ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ Γραφή, ὡς πρὸς τίς συνέπειες τῆς παρά φύσιν αὐτῆς παραφορᾶς καὶ συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι, λέγει, κατέστρεψαν ἔτσι τὴ γῆ, ὥστε δὲν ἀποτελεῖ πλέον αὕτη («παράδεισον τρυφῆς», ἀλλὰ τόπον ἐχθρῶν καὶ γεμᾶτον ἀπὸ παγίδες καὶ στερήσεις. Ὁ ἄνθρωπος, ζῶν στὴ γῆ, πορεύεται ὡς «ἐν γῆ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ») (Ψαλμ. 62). Ἡ γῆ παράγει ὅχι «χόρτον χλωρὸν εἰς βρῶσιν» καὶ «καρπούς», ἀλλὰ «ἀκάνθας καὶ τριβόλους» (Γεν. 1-3), δηλ. «ἔργα» ἀντίστοιχα πρὸς τὰ κακουργήματα τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὑπέταξαν καὶ τὴν «κτίσιν... τῆ ματαιότητι» (Ρωμ. 8,20). Ἡ πορεία ζωῆς τῆς φύσεως ἀκολούθησε τὴν πορεία ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. «Πληθυνῶ τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμὸν σου», λέγει ὁ Θεὸς πρὸς τὸν Ἀδὰμ καὶ τοὺς ἀπογόνους του (Γεν. 3,16). Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὴν ὑπόλοιπον κτίσιν· ὑποταγεῖσα διὰ τῶν ἀνθρώπων «στὴ δουλεία τῆς φθορᾶς», «πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν» (Ρωμ. 8,21-22)²².

Ἡ χαρακτηριστικὴ εἰκόνα τῆς ἀποξενώσεως τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν παμμήτεια Γῆ καὶ τὸν κόσμο της, καὶ τῆς ἐχθρῆς πλέον συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντί της ἐμπεριέχεται στὴν ἐκδίωξι αὐτῶν εκ τοῦ παραδείσου.

22. Πρβλ. καὶ: Ἦσ. 44,27: «ὁ λέγων τῇ ἀβύσσῳ· ἐρημωθήσῃ, καὶ τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ». Ἀποκαλυπτικὸν περὶ τῶν ἐπερχομένων δεινῶν στοὺς ἀνθρώπους ἐξ αἰτίας τῆς διασαλεύσεως τῆς φυσικῆς τάξεως εἶναι καὶ τὸ κεφ. 9,1 ἐξ. τῆς Ἀποκαλύψεως.

‘Η άποπομπή αυτή είναι τελεσίδικη· ό άνθρωπος ποτέ πλέον δέν θά συμφιλιωθεΐ με «την Γῆν, έξ ἤς έλήφθη». Πορεύεται μόν με την νοσταλγία τῆς άναμνήσεως, χωρίς όμως μετά-νοια και έπι-στροφή²³. ‘Η ζωή και ή ιστορία του θά είναι πλέον ή προσπάθεια καταστροφῆς τῆς Γῆς: τοῦ έμφύχου, αλλά και τοῦ άψύχου πλούτου της, εκ τοῦ όποίου ζεΐ. Τό δέ άποτέλεσμα: και ή δική του καταστροφή, ή αυτοκαταστροφή του. ‘Ο άνθρωπος δέν μετανοεΐ, δι’ αυτό και δέν μπορεί νά σωθεΐ. ‘Ο «παράδεισος τῆς τρυφῆς» έχει έρμητικώς κλεισθεΐ. ‘Ο Θεός «έταξε τά Χερουβίμ και την φλογίνην ρομφαίαν την στρεφομένην φυλάσσειν την όδόν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς». Μόνη σωτηρία: ή ειλικρινῆς «έπιστροφή εις Γῆν, έξ ἤς έλήφθη» (Γεν. 3).

“Όταν, λοιπόν, οί άνθρωποι άπώλεσαν την άρμονική σχέση και συμβίωσι με την Γῆ και τόν κόσμον της, πλημμύρισε ή ζωή των άπό κακουργήματα και έγκλήματα. ‘Η Γραφή μᾶς άναφέρει εκείνο, πού μᾶς εΐπε και ό άρχαιο-ελληνικός μύθος: οί φονηάδες σκότωναν τά παιδιά τῆς Γῆς. Οί άνθρωποι έγιναν «ό τρόμος και ό φόβος έπί πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς» (Γεν. 9,2). Τήν ζωή τῶν συνανθρώπων των και τῶν άλλων ζῶων την είδαν ώς μέσον δικῆς των έπιβίώσεως και ευημερίας. Τά έγκλήματα και οί φόνοι πῆραν ἤδη έξ άρχῆς κυριαρχική θέση στη ζωή τῶν ανθρώπων· ό Κάϊν «άπέκτειεν... Ἄβελ τόν άδελφόν αὐτοῦ» (Γεν. 4,8)· «έπληθύνθησαν αἱ κακίαι τῶν ανθρώπων έπί τῆς γῆς», οί όποιοι διανοοῦνται και στρέφονται «έπί τά πονηρά πάσας τάς ἡμέρας» (Γεν. 6,5).

Οί άνθρωποι «έχασαν» πλέον τό «πρόσωπο» τοῦ Θεοῦ, και «έλάτρευσαν τῇ κτίσει παρά τόν κτίσαντα», διότι «έματαιώθησαν έν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, και έσκοτίσθη ή άσύνετος αὐτῶν καρδία» (Ρωμ. 1,21 έξ.). ‘Ο Θεός δέν έφυγε άπό τόν κόσμο του, άλλ’ οί άνθρωποι άπώλεσαν τά ἴχνη και την παρουσία του· έπαυσαν νά τόν «γινώσκουν». Συνέβη άκριβῶς αυτό, πού συμβαίνει και με δύο ανθρώπους, όταν ή άρμονική και φιλική σχέση των μετατραπεΐ σέ σχέση μίσους και έχθρότητος. Τί λέγουν, όταν συναντηθοῦν; — «Δέν σέ γνωρίζω»! Και όμως «γνωρίζονται» πολύ καλῶς.

‘Η έχθρική και έγκληματική συμπεριφορά τῶν ανθρώπων άπέναντι στη Μάνα-Γῆ και τόν κόσμο της είχε όλέθριες συνέπειες και γιά τή ζωή τῶν ίδιων τῶν ανθρώπων. Οί άνθρωποι «μετήλλαξαν την αλήθειαν τοῦ Θεοῦ έν τῷ ψεύδει και... την φυσικήν χρῆσιν εις την παρά φύσιν» (Ρωμ. 1,25 έξ.). ‘Η Γῆ, άπό «παράδεισος τρυφῆς», μετετρέπη σέ τόπο βασάνων, «κοιλάδα κλαυ-

23. Τό άμετανόητο τῶν ανθρώπων γιά τό ὑπ’ αὐτῶν συντελούμενο κακό ὑπεμφαίνεται και εκ τοῦ λόγου ότι οί πρωτόπλαστοι έπιρρίπτουν την ευθύνη τῆς άμαρτίας και τῆς δυστυχίας των ὄχι εις έαυτούς, αλλά στη φύσι, και δη σ’ ένα άθῶο και έκακο ζῶο της, στον ὄφι, «τόν φρονιμώτατον πάντων τῶν θηρίων» τῆς Γῆς (Γεν. 3,1), ὅστις σημειωτέον στοῦς άρχαίους Ἑλληνας, ὡς «ὄφις οἰκουρδός» (Ἄ ρ ι σ τ ο φ ά ν ο υ ς, Λυσιστράτη 759), δηλ. προστάτης τῆς οἰκίας, συγκατελέγετο μεταξύ τῶν κατοικιδίων ζῶων.

θμῶνος» (Ψαλμ. 83). Αἱ περὶ ζωῆς ἀντιλήψεις ἀντεστράφησαν: τὸ κάτω γίνεται ἄνω καὶ τὸ ἄνω κάτω. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται «πάραικος ἐν γῆ ἄλλοτριᾷ» (Ἐξοδ. 2,22). «Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἐβρ. 13,14). «Ὅ,τι ἔχει σχέσι μετὰ τὴν «γῆν», μετὰ τὴν «φύσιν», ἐκλαμβάνεται ὡς «παρὰ-φύσιν», τὸ δὲ «ἐπέκεινα», τὸ «μετὰ» θάνατον, γίνεται «κατὰ-φύσιν». Ἦταν ὁ παράδεισος τὸ «ἐδῶ», ἡ «γῆ», κάποτε, τώρα μετατίθεται στὸ «ἐκεῖ», σὲ μιὰ ἄλλη «μετὰ» θάνατον ζωὴ. Ἦταν ἡ παροῦσα ζωὴ ἡ πηγὴ κάθε χαρᾶς καὶ εὐδαιμονίας, τώρα ἡ εὐδαιμονία μετατίθεται στὸ ὑπερέραν. Τὰ πάντα ἐδῶ, στὸν παρόντα κόσμον, κυριαρχεῖ ἡ ματαιότης· «ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης» (Ἐκκλησ. 1,2). Ἦταν πρότερον ὁ ἄνθρωπος ὅλος «γῆ», ὅλος «χοῦς», τώρα τὸ γήινο, τὸ χοϊκό, τὸ σωματικὸ ἐκμηδενίζεται: τὸ «πνεῦμα», ἡ «ψυχὴ», εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τὸ «σῶμα» δὲ εἶναι τὸ ἐπουσιῶδες, ἄνευ ἀξίας, ἄξιο περιφρονήσεως καὶ παραμελήσεως, ἀκόμη δὲ καὶ καταπολεμησεως²⁴. Διότι ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι «σκιά» τῆς «ἐπέκεινα» πραγματικῆς ζωῆς, ζωὴ δηλ. χωρὶς νόημα. «Ἄνθρωπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ· ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει» (Ψλμ. 102,15). Εἰς τὸν παρόντα κόσμον ζεῖ οὗτος, «ὡσπερ ἐν ὀνείρω βασιανιζόμενος» (Μακκαβ. Δ' 6,5). «Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα, ὅσα οὐχ ὑπάρχει μετὰ θάνατον... πάντα σκιᾶς ἀσθενέστερα, πάντα ὀνείρων ἀπατηλότερα». Ἦταν ὁ θάνατος πρότερον, γιὰ τὴν ὑγιῆ γήινη ἀντίληψη, «τὸ φοβερῶτατον»²⁵, γίνεται τώρα τὸ ἀγαθόν, τὸ ποθητό: «καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος» (Φιλιπ. 1,21). Ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς νέας, τῆς πραγματικῆς, τῆς αἰωνίου ζωῆς· ἡ μετάβασις «ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν» (Α' Ἰω. 3,14).

Ἀνάλογα πρὸς τὴν ἀπαισιόδοξη αὐτὴ Ἰουδαιο-χριστιανικὴ κοσμοθεωρία ἰσχύουν καὶ στὸ χῶρο τοῦ ἀρχαῖο-ελληνικοῦ κόσμου. Ἐνα «σκοτεινόν» ἰδεολογικὸ ρεῦμα, μετὰ πρωτεργάτες τοὺς παλαιο-ορφικούς καὶ τοὺς παλαιο-πυθαγορείους, θὰ συνοδεύει δειλὰ-δειλὰ ἤδη ἐξ ἀρχῆς τὴν περὶ τῆς ἐδῶ ζωῆς αἰσιόδοξη ἀντίληψη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιὰ νὰ κυριαρχήσει ἀργότερα καὶ νὰ ἐπικρατήσει στὴ ζωὴ τοῦ μεταγενεστέρου κόσμου τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἀποτυπούμενο θεωρητικῶς στὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ κινήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: στὶς σχολὰς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, τῆς Στοᾶς, τῶν Ἐπικουρείων, τῶν Νεοπυθαγορείων κλπ. Καὶ ἐδῶ τὸ ὄντως ὄν, τὸ πραγματικόν, εἶναι, ὄχι ἡ Γῆ, ἡ πηγὴ κάθε ζωῆς, ἀλλὰ «Χάος ἦν καὶ Νυξ Ἐρεβός τε μέλαν πρῶτον»· ἡ ὀρφικὴ θεολογία ἀπὸ τῆς Νυκτὸς ἐποίησατο τὴν ἀρχήν»²⁶. Τὸ σκότος, τὸ

24. Πρβλ. Γεν. 18,27: «ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός»· Ἐκκλησ. 3,19-20: «τὰ πάντα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ χοός, καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέψει εἰς τὸν χοῦν» Ψλμ. 102,14: «ὅτι αὐτὸς (ὁ Κύριος) ἔγνω τὸ πλάσμα ἡμῶν, ἐμνήσθη ὅτι χοῦς ἐσμεν».

25. Ἀριστοτέλους, Ἠθικὰ Νικομάχεια 1115A: «φοβερῶτατον ὁ θάνατος». Πλάτωνος, Φαίδων 68D: «τὸν θάνατον ἡγοῦνται πάντες τῶν μεγάλων κακῶν».

26. Ἀπόστ. Α 12, Β 12, ἐν: Kranz, 28.

ἀρνητικό, εἶναι ἡ «οὐσία» τοῦ παρόντος κόσμου, ὅχι τὸ θετικό: τὸ φῶς καὶ ἡ ζωή. Τὸ γήινο, τὸ αἰσθητό, ὑποτιμᾶται καὶ περιφρονεῖται· τὸ «σῶμα» ἐκλαμβάνεται ὡς «κακόν», ἡ δὲ ψυχὴ ὡς τὸ τιμιώτατο καὶ πολυτιμώτατο, «συγγενὴς οὖσα τῷ τε θεῷ καὶ ἀθανάτῳ καὶ τῷ ἀεὶ ὄντι». Ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆ «ὡς ἔν τινι φρουρᾷ ἔσμεν οἱ ἄνθρωποι», ἦτοι ὡς ἐν φυλακῇ καὶ δεσμοτηρίῳ, πάσχοντες «ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος». Ὁ παρὼν βίος εἶναι μία ἐπίπονος «πορεία» τῶν ψυχῶν πρὸς τὰ «ἄνω», πρὸς τὸν μετὰ θάνατον «λειμῶνα», ὅστις ἀναμένει αὐτάς, «μεστὰς αὐχμοῦ τε καὶ κόνεως», «ὀδυρομένας τε καὶ κλαιούσας» ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς παθημάτων των. Διὸ καὶ τὸ ὀρθῶς ζῆν «οὐδὲν ἄλλο» σημαίνει («ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι»). «Τῷ ὄντι ἄρα... οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκουν μελετῶσι, καὶ τὸ τεθνάναι ἦκιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερὸν»²⁷. Ἐδῶ, πλεόν, τὸ σῶμα ὅχι μόνον δὲν ἀνήκει στὸν ἄνθρωπο, ὅστις εἶναι μόνον ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ καὶ διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς αὐτόν: εἶναι τὸ δεσμοτήριον, ἡ φυλακὴ, ἡ βασανίζουσα τὴν ψυχὴν καὶ ἐκ τῆς ὁποίας πασχίζει ἡ ψυχὴ νὰ «καθαρθῇ» καὶ νὰ «ἀπαλλαγῇ»²⁸. Ζωή, λοιπόν, στὸν παρόντα κόσμον εἶναι ὅχι ἡ κατάφασις, ἀλλὰ ἡ καταπολέμησις τοῦ γήινου, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ὑπὸ τῆς «ψυχῆς» καὶ ἡ, κατὰ τὸ δυνατό, νέκρωσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἀπαλλαγὴ ἤδη στὴν παροῦσα ζωή. Ὁ ὀρθῶς ζῶν, ζεῖ στὸν παρόντα κόσμον «ὡσεὶ νεκρός»²⁹.

Καὶ ὁ Θεός, ὅστις «περιεπάτει» μετὰ τοῦ Ἀδάμ «ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν», «εὐφραίνόμενος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ», τὰ ὅποια ὅλα ἐποίησε «καλὰ λίαν»³⁰, ποῦ πῆγε ὁ Θεὸς οὗτος, ὁ φύλαξ καὶ προστάτης τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς καὶ τάξεως; — «Χάθηκε... ἔχασε τὸ δρόμο του... κρύφτηκε, γιὰτὶ φοβᾶται, ναυάγησε, μετανάστευσε;», θὰ ρωτήσῃ ὁ Friedrich Nietzsche. Τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά. «Ὁ θεὸς πέθανε. Ἡμεῖς τὸν σκοτώσαμε. Ἡμεῖς εἴμαστε οἱ φονηάδες του»³¹. «Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφείλε φωνὴν μεγάλην ἐξέπνευσε... καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν» (Μαρκ. 15,37. 33). «Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς» (Ἰω. 3,19). Αὕτη εἶναι ἡ ἀντιστροφὴ ὅλων τῶν ἀξιῶν: οἱ ἄνθρωποι ἐμίσησαν τὴν ζωὴν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ φῶς, ἠγάπησαν δὲ τὸ σκότος

27. Πλάτωνος, Φαίδων 66B 5-7· Πολιτεία I 611E 2-3· Φαίδων 62B 3-5· 67C 5-D 2· Πολιτεία I 614E-615A 3· Φαίδων 64A 4-6· 67E 4-6.

28. Πρβλ. Πλάτωνος, Φαίδων 64A-81C. Ὁμοίως καὶ τὰ «τῶν ἀπὸ Μαρκίωνος» λεγόμενα: «κατάγουσι γὰρ ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν θεῖαν οὖσαν καθάπερ εἰς κολαστήριον τὸν κόσμον, ἀποκαθαίρεσθαι δὲ ταῖς ἐνωματουμέναις ψυχαῖς προσήκει κατ' αὐτοὺς» (Κλημ. ἐν τῷ 2· Ἀλεξάνδρου, Στραυματεῖς Γ' 3. ΒΕΠ 8,1956,15).

29. Πρβλ. καί: Α' Κορ. 15,31: «καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω»· Β' Κορ. 6,9: «ὡς ἀποθνήσκοντες καὶ ἰδοῦ ζῶμεν».

30. Γεν. 1,31· 3,8· Ψλμ. 103,31.

31. Πρβλ. Μ. Φράντσοφ, Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα, 1977, 424 ἐξ.

καὶ τὸ θάνατο καὶ τὸ ψεῦδος. Ἔτσι δὲ ἐπῆλθε ἡ κρίσις καὶ τῆς πίστεως ὡς ὁ «θάνατος» τοῦ θεοῦ: οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν πλέον νὰ δοῦν τὸ «πρόσωπό» του, διότι ὁ θεὸς εἶναι τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ, τὰ δὲ ἔργα καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ψεῦδος, σκότος καὶ θάνατος. Ὁ Διογένης ματαίως θὰ ἀναζητεῖ νὰ βρεῖ ἄνθρωπον, ψάχνοντας μὲ τὸ ἀναμμένο φανάρι του στὴν ἀθηναϊκὴ ἀγορὰ ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων τὸ καταμεσήμερο³²!

Μιὰ νέα ἰδεολογία, λοιπόν, κυριαρχεῖ, ἡ ὁποία, ὅμως, ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνθρωπότητος: ἡ ἰδεολογία τῆς «ἐχθρας ἀνὰ μέσον» τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς «γῆς, ἐξ ἧς ἐλήφθη» (Γεν. 3,13 ἐξ.), ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὰ «πνευματικά», «ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς». Οἱ ἄνθρωποι ἐκδέχονται «τὴν δημιουργίαν κακὴν» καὶ «τὴν φύσιν κακὴν ἐξ ὕλης κακῆς», μὲ κύριο ἰδεῶδες τῆς ζωῆς τὸ ἀσκητικό: τὴν ἀποχή, τὴν «ἐγκράτεια» καὶ τὴ φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀγαθῶν του³³. Τὴν μεγάλη περίοδο πραγματώσεως τοῦ κοινωνικοῦ ἰδεῶδους ἀκολουθεῖ ἡ περίοδος πραγματώσεως τοῦ ἀναχωρητισμοῦ. Πλήθη ἀνθρώπων ἐγκαταλείπουν τὶς πόλεις καὶ καταφεύγουν στὰ ἀπόμερα καὶ ἀπομακρυσμένα μέρη τῆς γῆς: «ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὄπαῖς τῆς γῆς... ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι» (Ἐβρ. 11,37-38), μὲ σκοπὸ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ νὰ σώσουν τὴν ψυχὴ των³⁴. Ὅσοι δὲ μένουσιν στὸν κόσμον ἀσκοῦν ἐσωτερικὸ ἀναχωρητισμὸν. Ἐδῶ ἐντάσσονται ὅλα τὰ «κλειστὰ» ἰδεολογικὰ γκρούπ: ἡ Στοά, οἱ Ἐπικουρείοι, Νεοπλατωνικοί, Νεοπυθαγόρειοι, χριστιανοὶ αἰρετικοί, ὅπως τὰ ποικίλα ρεύματα τῶν Γνωστικῶν, τοῦ Μαρκιωνιτισμοῦ, Μανιχαϊσμοῦ, Μοντανισμοῦ, Χιλιασμοῦ κλπ., καὶ ἀκόμη οἱ ἀσκητικὲς ἐπίδοσεις τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων.

Καὶ ὅσοι δὲν ἤθελον νὰ ἀκολουθήσουν τὸ κυριαρχοῦν ρεῦμα τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ τῆς ἐγκρατείας; — Ἐδῶ τὸν ρόλο ἀναλαμβάνει, πλέον, ἡ ἐπίσημη ἐκκλησία, ἡ ὁποία, ἀσκοῦσα τὸ ἔργο «χωροφύλακος» καὶ «ἀστυνόμου», παρηκολούθει τὴ ζωὴ τῶν πολιτῶν-πιστῶν τῆς καὶ ἤλεγχεν αὐτούς, κατὰ πόσον τηροῦν τὴν ἐπιβληθεῖσαν ὡς τὸ ἀγαθὸν ἐγκράτεια καὶ νηστεία. Οἱ δὲ τι-

32. Πρβλ. Διογένοους Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, II,264 (ἐκδ. Ὁξφόρδης). Στὴ Γραφὴ ὁ ἄνθρωπος, «ὡς υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός: «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος» (Ἰω. 19,6). Ὁ δὲ F. Nietzsche θὰ ἐπαναλάβει μὲ ἄλλα λόγια: «ἓνας μόνον ὑπῆρξε χριστιανός, —αὐτός, ποὺ πέθανε ἐπάνω στὸ σταυρὸ» (ἐν: Μ. Φαράντου, μν. ἔργ., ἐν ὑποσημ. 31, σ. 436).

33. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Γ' III, IV· Δ' VII. ΒΕΠΠ 8,15· 19· 66, τὰ περὶ Μαρκίανου λεγόμενα.

34. Ὁ ἀναχωρητισμὸς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ἔχει καμμία σχέσι πρὸς τὸ αἷτημα ἐπιστροφῆς στὴ φύσι, ἀλλ' εἶναι κίνημα φυγῆς ἐκ τοῦ κόσμου, εἴτε ὡς κοινωνίας εἴτε ὡς φύσεως. Ἰστορεῖται γιὰ κάποια ἀσκήτρια, ὀνόματι Σάρρα, «ὅτι ἐπάνω τοῦ ποταμοῦ ἐμεινεν ἐξήκοντα ἔτη οἰκοῦσα, καὶ οὐ παρέκυψεν ἰδεῖν αὐτὸν» (Γεροντικόν, ἐκδ. ὑπὸ Π. Β. Πάσχου, 1981³, 119), —τόσο μεγάλη ἦταν ἡ ἀποστροφή τῆς πρὸς τὴ φύσι.

μωρίες γιὰ τοὺς παραβάτες ἦσαν ἀυστηρότατες, φυσικὰ γιὰ τὸ δικό των συμφέρον, γιὰ τὴ «σωτηρία τῆς ψυχῆς των». Τὸ Ἱερατεῖο ἀναλαμβάνει τὴν ἐξουσία γιὰ τὴν πιστὴ τήρησι τῆς νέας («ἠθικῆς») τάξεως: τῆς ἀποχῆς ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου. Μὲ τὰ πράγματα καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ἀσχο-λοῦνται μόνον οἱ «ἀμαρτωλοὶ». Ἡμεῖς, οἱ χριστιανοί, γιὰ τὴν «σάρκα» τόσο πρέπει νὰ μεριμνῶμεν ὥστε νὰ μὴ πεθάνει ἀπὸ τὴν πείνα, «ὡς μὴ βιαίως φθαρῆναι τὸ ζῶον»³⁵. Νηστεία, ἐγκράτεια, ἀπάθεια εἶναι τὰ ἰδεώδη, πρὸς τὰ ὅποια ὀφείλει νὰ κατατείνει ὁ κάθε «καλὸς» χριστιανός. Οἱ «κοσμικοὶ» δὲν εἶναι χριστιανοί: «οὐ χρεῖαν ἔχει ὁ σατανᾶς πειράζειν τοὺς αὐτοπειράστους καὶ αἰεὶ εἰς τὰ χαμαὶ συρομένους διὰ τῶν βιοτικῶν πραγμάτων»³⁶. Ἦσαν πρότερον πάντα τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου «καλὰ λίαν» καὶ πηγὴ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως γιὰ τοὺς ἀνθρώπους: «εὐφρανᾶς με, Κύριε, ἐν τοῖς ποιήμασί σου, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν σου ἀγαλλιάσομαι» (Ψλμ. 91,5), τώρα γίνονται μάταια καὶ πονηρά, παρασύροντα τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀμαρτία καὶ στὴν ἀπώ-λεια τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.

Αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ «ἠθικὴ», ἡ «ἠθικὴ» δηλ. τῆς ἀποχῆς, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἐγκρατείας. Τὸ Ἱερατεῖο εἶναι «ἀλάθητο», καὶ, ἀλλοίμονο, στὸν ἀσεβῆ, ποὺ θὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ «δόγματά» του: θὰ ὑποστῇ ὡς «αἰρε-τικὸς» τὶς συνέπειες τῆς Ἱεραῶς Ἐξετάσεως. Τὸ Ἱερατεῖο ἀναλαμβάνει ἐδῶ τὴν «ἰδεολογικὴν» κάλυψι τοῦ ἐπισήμου κράτους, τὸ ὅποιον ἔτσι δὲν εἶχε πλέον ἀνάγκη νὰ φροντίζει γιὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν τῶν ὑποτελῶν του, ἀφοῦ οἱ πολλὰς τροφές, καὶ μάλιστα οἱ «καλές», δηλ. οἱ «ζωϊκές», συνιστοῦν ἀμαρτία, —ποιὸς δὲ θὰ ἐτόλμα νὰ ἀπαιτήσῃ περισσότερο «ψωμὶν», διατρέχων τὸν κίνδυ-νο νὰ κατηγορηθεῖ ἐπὶ γαστριμαργία καὶ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς «ἀμαρτωλός»; Ἔτσι, μὲ τὴν συγκατάθεσι καὶ τὴν εὐλογία τοῦ Ἱερατείου, τὸ ὅποιο ἀπῆλθε τῆς προστασίας τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων μὲ ὅλα τὰ πλοῦσια («κοσμικὰ») προνόμια καὶ ὀφέλη, τὸ κράτος ἐπέβαλε, σχεδὸν καθ' ὅλο τὸ ἔτος, τὴν νηστεία καὶ τὴν ἀποχή, μὲ πρόσχημα τὶς διάφορες ἐκκλησιαστικὰς ἐπετείους, καὶ ἀνέθεσε στὸν κλῆρο τὴν ἐπιτήρησι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς. Τὸ Ἱερατεῖο εἶναι ὁ «ἐπὶ γῆς» θεός, διότι ἐρμηνεύει «ἀλαθῆτως» τὸ θέλημα τοῦ «ἐν οὐρανοῖς» εἰς φυγὴν τρα-πέντος Θεοῦ. Ὁ χριστιανικὸς σκοταδισμὸς καὶ Μεσαίωνα, στὸ ἀπόγειο τῆς ἀκμῆς του, μεσουρανεῖ! Ἡ ἐξαθλίωσις τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὶς κοι-νωνικὰς ἀκαταστασίαις καὶ ἀπὸ τὴν ἄστοργη καὶ ἀλόγιστη ἐκμετάλλευσι καὶ καταστροφῇ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ πλοῦτου του ἠνάγκασαν

35. Θεοδωροῦ, ἐπισκόπου Ἐδέσσης, Θεωρητικόν, ἐν: Φιλοκαλία I, 1957,325. Πρβλ. καὶ Μ α ξ ί μ ο υ Ὁμολογητοῦ, Περὶ ἀγάπης, ἑκατοντάς τρίτη, θ': Ὁ πιστὸς «τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ὑπωπιάζει καὶ δουλαγωγεῖ, μηδὲν πλέον παρέχων, πλὴν διατροφῆς καὶ σκε-πασμάτων καὶ τούτων μόνων, τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων» (Φιλοκαλία, II, 1958,29).

36. Ἰωάννου Καρπαθίου, Λόγος ἀσκητικός, ἐν: Φιλοκαλία, I, 300.

τους ανθρώπους να τὰ βλέπουν όλα ἐδῶ στὴ γῆ «μαῦρα» καὶ νὰ ἐπιζητοῦν τὴ φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τὸν θάνατον ὡς τὴν μόνη λύτρωσι.

Τὸ μέλημα γιὰ τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς καὶ τὸν μετὰ θάνατον παράδεισο λαμβάνει ἀπόλυτο προβάδισμα, ἐνῶ συγχρόνως ἐκμηδενίζεται κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ πράγματά του, μὲ ὀδυνηρότατες συνέπειες γιὰ τὴν περαιτέρω ἱστορικὴ πορεία τοῦ χριστιανισμοῦ. Σκέψεις, ὅπως οἱ ἀκόλουθες, εἶναι διάχυτες σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ χριστιανικοῦ περιεχομένου ἔργα. Οὕτως «ἡ ψυχὴ συναπτομένη τῷ σώματι εἰς τὸ σκότος τοῦ σώματος συνδεδεμένηται. Διὸ πρέπει μισεῖν καὶ παιδεύειν τὸ σῶμα ὡς ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ὑπάρχοντα τῇ ψυχῇ»³⁷. Ἡ ψυχὴ εἶναι «οὐσία» αὐτοτελής καὶ τελείως κεχωρισμένη τοῦ σώματος. Κατὰ τὸ πλατωνικὸ πρότυπο, «ὡς φαίνεται καὶ πρὸ τῆς τοῦ σώματος διαπλάσεως ἐδημιούργησεν αὐτὴν» ὁ θεός³⁸, διὸ καὶ μία «ἐστὶ τῶν κακῶν ἀποφυγὴ» γιὰ τὴν ψυχὴ «ὡς ἐστὶ δυνατὸν χωρισθῆναι τῆς πρὸς πάντα τὸν βίον τὸν ἐμπαθῆ τε καὶ σαρκικὸν ὀμιλίας, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἑαυτοῦ συμπαθείας ἕξω γενέσθαι, ὡς ἂν μὴ κατὰ σάρκα βιοῦς ὑπεύθυνος γένοιτο ταῖς ἐκ τῆς σαρκὸς συμφοραῖς. Τοῦτ' ὁ ἐστὶ τὸ μόνη τῇ ψυχῇ ζῆν...»³⁹. Ὑπὸ «σωτηρίαν» ἐννοοῦμε μόνον «τὴν ἴασιν καὶ λύτρωσιν τῆς νοερᾶς οὐσίας τῆς ψυχῆς». «Ὅλο τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Κυρίου ἐπιδημίας καὶ ἐλεύσεως διὰ τὴν νοεράν καὶ λογικὴν οὐσίαν τῆς τιμίας καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ποιηθείσης ψυχῆς γεγένηται»⁴⁰. Τὸ νεοπλατωνικὸ αὐτὸ μοντέλο τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ψυχὴ, καὶ μὲ σύγχρονη ἀπόρριψι τοῦ σωματικοῦ καὶ αἰσθητοῦ, υἱοθέτησεν ἀνεπιφυλάκτως καὶ ἐξ ὀλοκλήρου ὁ χριστιανισμὸς καὶ μέχρι σήμερα, ὑπὸ ποικίλες ἀποχρώσεις καὶ παραλλαγές, μὲ κύριο λυτρωτικὸ του αἵτημα «τὴ σωτηρία τῶν ψυχῶν». Καὶ βέβαια ὑπῆρξαν καὶ φωνές διαμαρτυρίας καὶ ἀντιστάσεις στὴν ἐκτροπὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἀλλὰ αὐτὲς ἢ κατεπνίγησαν ὡς «αἰρετικὲς» ἢ δὲν εὔρον ἀπήχησι.

Ἡ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ αὐτὴ ἐνασχόλησι μὲ τὰ «πνευματικά», μὲ τὴν ψυχὴ καὶ τὴ σωτηρία της, —«τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν»—, σχεδὸν κατέστρεψε τὸ χριστιανισμὸ καὶ ὡς περιεχόμενον καὶ ὡς ἔργο. Ὁ χριστιανισμὸς μετέθεσε τὴν προσοχὴν του στὴν ἀντιπαράθεσι καὶ τὴν πάλην μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος, μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴ «σωτηρία» τῆς ψυχῆς, ἐπιτυγχανομένη πρωτίστως διὰ τῆς καταπολεμήσεως τοῦ σώματος καὶ τῶν παθῶν του, μὲ ἀποχή, φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου, νηστεία, ἐγκράτεια κλπ., μέχρι νεκρώσεως καὶ ἀπαθείας. Ὁ χριστιανισμὸς μετεβλήθη, τρόπον τινά, σ' ἕνα

37. Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου, Παιραινέσεις περὶ ἡθους ἀνθρώπων καὶ χρηστῆς πολιτείας, ριζ', ἐν: Φιλοκαλία Ι, 1957,20.

38. Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλία ΚΣΤ' (ΠΓ') 149. ΒΕΠ 42,127.

39. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ παρθενίας, κεφ. δ'.

40. Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλία ΚΕ' (ΠΒ') 134. ΒΕΠ 42,117.

άσκητικό κίνημα, σ' ένα είδος Γιόγκα, πού προσπαθεῖ, με τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐπιτύχει τὴν ἐγκράτεια, τὴν νέκρωσι, τὴν ἀπάθεια, τὴν ἀπαλλαγὴ δηλ. ἐκ τοῦ σωματικοῦ καὶ τῶν παθῶν του, τὰ δὲ χριστιανικὰ ἄτομα, ἀσχολούμενα ἀποκλειστικῶς μετὰ τὸ ἄτομό των, κυριαρχεῖ ἕνας ἐγωιστικὸς εὐσεβισμὸς. Οἱ χριστιανοὶ ἐλησμόνησαν τὸ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ: «ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι ἀπολέσει αὐτήν» (Μτθ. 17,25), ὅπως καὶ τὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου» (Ἐφεσ. 6,12), καὶ ἀγνόησαν τὸ βασικὸ ἀἴτημα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τὴν πραγμάτωσι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ «ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς», ἐτράπησαν δὲ εἰς φυγὴν ἐκ τοῦ κόσμου, ἀρνούμενοι ν' ἀσχοληθοῦν μετὸν «ἀμαρτωλὸν» κόσμον καὶ τὰ προβλήματα του, τὸν ὅποιον ἔτσι ἄφησαν στὰ χέρια τῶν «ἀμαρτωλῶν». Ἔτσι ὁ χριστιανισμὸς περιθωριοποιήθηκε καὶ σχεδὸν ἀχρηστεύθηκε: δὲν ἔχει πλέον καμμιά σχέσι μετὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ του καὶ καμμιά ἐπίδρασι ἐπ' αὐτοῦ, μετεβλήθη δὲ σ' ἕνα κίνημα ἀναχωρητισμοῦ, εἴτε συντελεῖται αὐτὸς μέσα στὸν κόσμον σὰν ἀτομικὸς εὐσεβισμὸς, εἴτε καὶ διὰ φυγῆς ἐκ τοῦ κόσμου.

Τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο εἶναι ὁ χριστιανισμὸς τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: σκοπὸς του εἶναι ὄχι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἡ πραγμάτωσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ («καὶ ἐπὶ τῆς γῆς»): «ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» (Μτθ. 6,33), ἦτοι ἡ ἀντιπαράθεσις, ὅχι μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος, ὡς δύο αὐτοτελῶν καὶ ἐχθρικῶς πρὸς ἄλληλα διακειμένων ὄντων, —ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δύο ὄντα—, ἀλλὰ τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἁμαρτίας, μετὰ σκοπὸ τὴν καταπολέμησι τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἀδικίας καὶ θετικῶς τό: «γεννηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς». Τὰ ὑπόλοιπα («πάντα»), ἦτοι ἡ σωτηρία, ὄχι τῆς ψυχῆς ἀπλῶς, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ μετὰ θάνατον παράδεισος κλπ., «προστεθήσεται ὑμῖν», δηλ. δὲν ἀποτελοῦν αὐτοσκοπὸ, ἀλλὰ ἔρχονται ὡς συνέπεια τῆς ἐντάξεως τοῦ «πιστοῦ» στὸ σχέδιον αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ κόσμου, στό: «ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γεννηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς». Ὁ χριστιανισμὸς δημιουργεῖ ὠλοκληρωμένες καὶ ὑπεύθυνες ὑπάρξεις γιὰ νὰ ζήσουν καὶ νὰ δράσουν μέσα στὸν κόσμον, καὶ ὄχι φυγάδες, πού περιφέρονται μετὰ ἀπάθεια σὰν σκιῆς καὶ σὰν νεκροὶ στὸν κόσμον.

4. Ἡ Γῆ καὶ οἱ νεώτεροι χρόνοι.

Καὶ ἐρχόμεθα στὴν ἐποχὴ τῶν Νέων Χρόνων: τὴν ἐποχὴ τῶν «ἀνακαλύψεων», τῆς Ἀναγεννήσεως, τῆς πορείας πρὸς τὴν τεχνικὴ καὶ βιομηχανικὴ πρόοδο καὶ ἀνάπτυξι. Ἐνα νέο αἶσθημα προσδιορίζει τὴ νοοτροπία καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων: ἡ ἐπιστροφή στὴ «φύσι»: στὸ αἰσθητό, τὸ σωματικὸ, τὸ

υλικό. Ήσαν πρότερον τὸ πᾶν ἢ ψυχὴ καὶ τὰ πνευματικά, τώρα ἀντιστρέφονται τὰ πράγματα: τὸ προβάδισμα παίρνουν τὰ φυσικά, τὰ αἰσθητά, τὰ υλικά πράγματα τοῦ κόσμου. Οἱ ἄνθρωποι ἐπιστρέφουν στὴ φύσι, ὄχι ὅμως ἀπὸ ἀγάπη πρὸς αὐτὴν: γιὰ νὰ συμφιλιωθοῦν καὶ νὰ συμπορευθοῦν, ἐκμεταλλεζόμενοι αὐτὴν νὰ οἰκοδομήσουν καὶ τὴ δικὴ των ζωὴ καὶ εὐημερία, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν καταστρέψουν τελεσίδικα, μὲ τὰ τέλεια τεχνικὰ μέσα ποὺ πλέον διαθέτουν. Ἡ ἐπιστροφή τῶν ἀνθρώπων τῶν Νέων Χρόνων στὴ φύσι παριστᾷ ἓνα ἀνθρώπινο Γιγαντισμὸ, ἓνα νιτσεικὸ Ὑπεράνθρωπο, τὸν Ἐπιβιωτικό-Μηχανή, ποὺ καταβροχθίζει τὴ ζωὴ, ὅπως ὁ Κρόνος τὰ παιδιὰ τῆς Γῆς στὸν ἑλληνικὸ μῦθο. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀγαποῦν τὴ φύσι, ἀλλὰ τὴν βλέπουν ὡς τὸ μέσο μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ «φτιάξουν» τὴ δικὴ των ζωὴ. Ἡ φύσις δηλ. καὶ ἡ ζωὴ τῆς δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει, ἀλλὰ τοὺς ἐνδιαφέρει μόνον ὡς πρὸς τὸ κατὰ πόσο τοὺς διευκολύνει καὶ τοὺς ἐξυπηρετεῖ στὴ συγκρότησι τῆς δικῆς των ζωῆς καὶ εὐημερίας.

Μὲ στόχο τὴν προοπτικὴ αὐτὴ τὰ πάντα στὴ φύσι καὶ στὴ ζωὴ τῆς γίνονται μέσο ἀγρίας ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἐξοντώσεως. Ὡστε ἡ ἐπιστροφή στὴ φύσι τῶν ἀνθρώπων τῶν νεωτέρων χρόνων ὡς δῆθεν ἀγάπη πρὸς αὐτὴν ἀποτελεῖ μῦθο. Ἀπλῶς ἡ φύσις προσελκύει ἐκ νέου τὴ βουλιμία τῶν δυτικο-ευρωπαϊῶν τυχοδιωκτῶν ἢ φιλαυτία των ἀποτελεῖ τὸ κύριο αἴτιο καὶ τὸ κίνητρο. Στὴ φύσι ἀναζητοῦν ἀπλῶς τὴ δικὴ των τύχη καὶ εὐημερία, χωρὶς νὰ τοὺς συγκινεῖ καὶ νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει ἡ τύχη καὶ ἡ εὐημερία καὶ τῆς φύσεως μὲ τὸν κόσμο τῆς: τὸν κόσμο τῶν ἀψύχων, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων τῆς. Στὴ φύσι εἶδαν οἱ δυτικο-ευρωπαϊοὶ ἄπειρες τίς δυνατότητες γιὰ νὰ πλουτίσουν καὶ νὰ εὐημερήσουν. Ἡ ἀναζήτησις των γιὰ θησαυροὺς καὶ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς δικῆς των πατρίδος τοὺς ὠδήγησε στὶς «ἀνακαλύψεις» τῶν ἄλλων χωρῶν: τίς πατρίδες ἄλλων ἀνθρώπων καὶ λαῶν. Εἶχαν προηγηθεῖ ὄλων τῶν ἄλλων λαῶν τῆς γῆς στὴν κατασκευὴ τελειῶν φοινικῶν ὅπλων, κ' ἔτσι μποροῦσαν ἐλάχιστοι πορτογάλοι ἢ ἰσπανοὶ ἢ ἄγγλοι ἢ γάλλοι κλπ., ὅπου ἀπεβιβάζοντο μὲ τὰ πλοῖα των, νὰ κατακτοῦν καὶ νὰ ὑποτάσσουν ὀλοκλήρους λαοὺς καὶ ἀπεράντους ἐκτάσεις, τοὺς ὁποίους, βεβαίως, σὺν τῷ χρόνῳ ἐξόντωνσαν ὡς ἀποτελοῦντας κίνδυνο γιὰ τὴν περαιτέρω καὶ μόνιμον ἐκεῖ παραμονὴν των, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς πολυπληθεῖς λαοὺς τῆς Ἀμερικῆς, τοὺς ὁποίους οἱ νέοι ἄποικοι, οἱ «πολιτισμένοι» δυτικο-ευρωπαϊοὶ, ἐξωλόθρευσαν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἐξηφάνισαν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς σὲ ἐλάχιστους σχετικῶς χρόνους⁴¹.

41. Πρβλ. Μ. Φ α ρ ά ν τ ο υ, Ἡθικὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, Ἀθήναι 1977, σ. 53-55, ἐνθα παρατίθεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἰνδιάνων τῆς Ἀμερικῆς πρὸς τὸν πρόεδρο τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν (1855), ὁ ὁποῖος τὸν καλεῖ νὰ τοῦ παραδώσει καὶ τὸ ὑπόλοιπο τῆς γῆς, ποὺ κατέχουν οἱ Ἰνδιάνοι. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι ἓνα συγκλονιστικὸ ντοκουμέντο. Ἀποκαλύπτει τὴν ἀπέραντη ἀγάπη τοῦ ἐρυθροδέρμου πρὸς τὸν τόπο του καὶ τὴν «οὐσία» τοῦ λευκοῦ ὡς κατὰκτησι. Ὁ Ἰνδιάνος θὰ δώσει στὸ «λευκὸ» τὴ γῆ του, διότι, ἄλ-

Ἡ μοῖρα καὶ ἡ ζωὴ ὄλων τῶν λαῶν τῆς γῆς ὑπετάγη καὶ ἠκολούθησε τῇ ζωῇ τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, διότι αὐτοὶ ἦσαν καὶ εἶναι οἱ «πολιτισμένοι», ἢ μὲ ἄλλα λόγια: αὐτοὶ ἀπέκτησαν καὶ ἔχουν τὴ δύναμι, μὲ τὴν τελειοποίησι τῆς τεχνικῆς, ἢ ὅποια εἶναι δικό των ἐπίτευγμα καὶ κτῆμα, νὰ ἐπιβάλλουν τὸ δικό των πολιτισμὸ ὡς τὸν καλύτερο καὶ νὰ προσδιορίζουν τὶς τύχες τῶν λαῶν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Σήμερα δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ «πολιτισμοί»: ὑπάρχει μόνον ἓνας, ὁ δυτικο-ευρωπαϊκός, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται καὶ ἐπιβάλλεται σταδιακῶς σὲ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα. Λαοί, ποὺ ἔχουν ἄλλον ἢ διαφορετικὸ πολιτισμὸ, θεωροῦνται ὡς ὑπανάπτυκτοι ἢ μὴ-εἰσέτι-ἀνεπτυγμένοι. Οἱ πάντες, κυρίως δὲ οἱ ἡγέτες τῶν κρατῶν, προτρέπουν τοὺς πολίτες των νὰ ἀκολουθήσουν τὴν πρόοδο καὶ τὸν «πολιτισμὸ» τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Παντοῦ ἐστράφη καὶ τὸ πᾶν ἐξεμεταλλεύθη, ὅ,τι μπορούσε νὰ τοῦ ἀποδώσει, ὁ δυτικο-ευρωπαϊκὸς αὐτὸς Γιγαντισμὸς. Μὲ κύριο καὶ ἀποκλειστικὸ ὄπλο του τὴν τεχνικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξι καὶ πρόοδο, ἢ ὅποια τοῦ προσπόρισε τέλεια μέσα δυνάμει, μὲ τὰ ὁποῖα μπορούσε πλέον νὰ ἐπιβάλλει τὴ θέλησί του, ὅπου καὶ ὅπως ἤθελε, μιὰ «χούφτα» δυτικο-ευρωπαϊῶν κατέκτησαν ὅλη τὴ γῆ: τὶς χῶρες, τὶς νήσους, τὶς ἠπείρους, καὶ ὑπέταξαν ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς. Ἄλλους τοὺς ἐξανδραπόδισαν καὶ κατώκησαν οἱ ἴδιοι στὸν τόπο των, ἄλλους τοὺς ὑπεδούλωσαν καὶ τοὺς ἔκαμαν νὰ δουλεύουν γι' αὐτούς, τὰ δὲ ἀγαθὰ τοῦ τόπου των τὰ μετέφεραν ἀθρόως στὶς δικῆς των πατρίδες, στὴν Εὐρώπη. «Ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς ἔχουν συσσωρευθεῖ σ' ἓνα περίπου 5/100 τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Οἱ δυτικο-ευρωπαϊοὶ ρῆμαξαν τὴ γῆ, ὅπου βρέθηκαν, —αὐτὸ σημαίνει «ἀναγέννησι», ἐπιστροφή στὴ φύσι! «Ὅλοι γνωρίζομε τὰ ἔργα των καὶ τὰ συμβάντα κατὰ τὶς τυχοδιωκτικῆς των περιπέτειες.

λοιῶς, θὰ τοῦ τὴν πάρει «μὲ τὰ ὄπλα». Γιὰ τὸ «λευκόν», «ἡ γῆ δὲν εἶναι ὁ ἀδελφός του, ἀλλὰ ὁ ἐχθρός, ποὺ πρέπει νὰ κατακτήσει, καὶ ἀφοῦ τὸν κατακτήσει... θ' ἀφήσει πίσω του μιὰ ἔρημο». «Ἐνα ὄρο θέτει ὁ Ἐρυθρόδερμος γιὰ νὰ παραδώσει στὸ Λευκὸ τὴ γῆ του: «τὰ ζῶα τῆς γῆς αὐτῆς θὰ πρέπει ὁ λευκὸς νὰ τὰ μεταχειριστεῖ ὡς ἀδέλφια του». Οἱ Ἐρυθρόδερμοι «αὐτὴ τὴ γῆ τὴν ἀγαποῦν, ὅπως τὸ βρέφος ἀγαπάει τὸ χτύπο τῆς μητρικῆς καρδιάς. Ἄν σᾶς τὴν πουλήσομε τὴ γῆ μας, ἀγαπήστε τη, καθὼς τὴν ἀγαπήσαμε ἐμεῖς...». Ὁ E i g o n F r i e d e l l ἀναφέρει ἐν σχέσει πρὸς τὶς θηριωδίες τῶν κατακτητῶν τῆς Ἀμερικῆς τὰ ἀκόλουθα: «ὁ Ἰνδιάνικος πολιτισμὸς ἐξηφανίσθη τελείως. Ἡ μοναδικὴ αὐτὴ στὴν παγκόσμια ἱστορία ὑφισταμένη περίπτωσι ἐξηγεῖται, ὅμως, ἀπὸ τὸ παρομοίως μοναδικὸ γεγονός, ὅτι ἓνας ὀλόκληρος λαὸς δὲν ὑπετάγη ἀπλῶς ἀπὸ ἓνα ἄλλο, βαρβαρικὸ μὲν, ἀλλὰ πάντως ἀπὸ ἓνα ἄλλο, ποὺ ἦταν λαός, ἀλλὰ λεηλατήθηκε καὶ δολοφονήθηκε ἀπὸ μιὰ ἀρχεὶα ληστοςυμορία. Καὶ ἐνῶ πρὸ πολλοῦ βυθισθέντες πολιτισμοί, ὅπως ὁ αἰγυπτιακός, ἢ ὁ προασιατικός, γιὰ τὸν ἑλληνικὸ δὲ καὶ τὸ ρωμαϊκὸ οὔτε λόγος νὰ γίνεταί, ἀσκοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα κατὰ μυστηριώδη τρόπο τὶς γονιμοποιεῖς ἐπιδράσεις των, κατέστη ἡ ἀνθρωπότης μὲ τὰ αἰσχρὰ ἐγκλήματα τῶν κατακτητῶν (Conquista) πτωχότερα ὡς πρὸς ἓνα ὑψηλὸ καὶ μοναδικὸ τρόπο θεωρήσεως τοῦ κόσμου καὶ συναφῶς τρόπον τινὰ ὡς πρὸς ἓνα νόημα» (Kulturgeschichte der Neuzeit, 1969, 257-258).

Οί λαοί τῆς γῆς κατεκτῆθησαν, ἐξανδραποδίσθησαν, ὑπεδουλώθησαν καὶ ἐτέθησαν στὴν ὑπηρεσία των. Οἱ θησαυροὶ τῶν πολιτισμῶν των κατεστράφησαν ἢ ἐκλάπησαν καὶ μετεφέρθησαν στὰ μουσεῖα τῆς Εὐρώπης, τὰ ὁποῖα καὶ «κοσμοῦν». Ὁ τόπος των ἔγινε ἀντικείμενο ἀγρίας λεηλασίας καὶ ἐκμεταλλεύσεως. Τοὺς πῆραν, ὅ,τι πολῦτιμο εἶχε καὶ παρεῖχεν ἡ γῆ των: ἔκοψαν καὶ κατέστρεψαν τὰ δάση, ρύπαναν καὶ μόλυναν τὰ νερά, κατεδίωξαν καὶ ἐξόντωσαν τὰ ζωντανὰ τῆς γῆς.

Ὅταν δὲ ἀπεχώρησαν ἀπὸ τὶς ἀποικίες των γὰ διαφόρους λόγους, τί συνέβη; Οἱ ἴδιοι οἱ ἰθαγενεῖς λαοί, μὲ τὰ τεχνικὰ μέσα, ποὺ ἤδη εἶχον καὶ αὐτοὶ ἀποκτήσει, καὶ μὲ τὴ βοήθεια συχνὰ τῶν εὐρωπαίων «εἰδικῶν», συνέχισαν τὸ ἔργο τῶν κατακτητῶν των, τὸ ἔργο δηλ. καταστροφῆς τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου της. Οἱ ἴδιοι τώρα ἔχουν μάθει τὶς μεθόδους τῶν «πολιτισμένων» λαῶν: φέρονται ὡς κατακτητῆται καὶ τύραννοι πρὸς τὴ δική των γῆ. Ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἔχουν ἐπιδοθεῖ σήμερα σ' ἓνα χωρὶς προηγούμενο ὄργιο παραμορφώσεως καὶ καταστροφῆς τῆς γῆς ἔτσι, ὥστε ὁ θάνατός της ὄχι μόνον νὰ φαίνεται ἀναπόφευκτος, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι ὄρατος στὸ ἐγγὺς μέλλον, ἀφοῦ «ἀποκαλυπτικές» εἰκόνες ζετυλιγονται ἐνώπιόν μας. Ὁ φυτικὸς καὶ δασικὸς πλοῦτος τῆς γῆς κατεστράφη κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος μὲ ἐμπρησμούς καὶ ἐκρίζώσεις ἢ ἀσθενεῖ ἀνιάτως, λόγω τῆς μόλυνσεως καὶ τῆς δηλητηριάσεως τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Κάπου εἶχα διαβάσει, ὅτι μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν τὸ ἐλληνικὸ τοπίο εἶναι τὸ πλέον κατεστραμμένο καὶ ἄρρωστο, μὲ βαθμὸ καταστροφῆς 70/100. Ἐπίσης τὰ νερά: τὰ ποτάμια, οἱ λίμνες, οἱ θάλασσες ἔχουν μολυνθεῖ σὲ ὅρια ἄκρως ἐπικίνδυνα, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἀκάθαρτα καὶ χημικὰ ἀπόβλητα πέφτουν μέσα σ' αὐτά. Τὴν μεγαλύτερη ὅμως οἰκολογικὴ καταστροφή ἔχει ὑποστῆ καὶ ὑφίσταται ὁ κόσμος τῶν ζῶων. Τὰ ζῶα — ὅλα τὰ ζῶα — εἶναι εὐκόλο μὲ τὰ σύγχρονα φονικὰ μέσα νὰ παγιδευθοῦν, νὰ συλληφθοῦν καὶ νὰ φονευθοῦν. Χιλιάδες εἶδη χερσαίων ζῶων καὶ πουλιῶν ἔχουν ἤδη ἐξαφανισθεῖ, τὰ δὲ ἐναπομείναντα εἶναι ἐλάχιστα σὲ ἀριθμὸ. Τὰ «ιερά τέρατα» τῆς σύγχρονης τεχνολογίας (ἀμερικανοί, ἰάπωνες, ρῶσοι κλπ) ἀδειάζουν κυριολεκτικῶς τὶς θάλασσες, ἐξαφανίζοντας τὰ σπάνια ζῶα της, ὅπως τὶς φάλαινες, καὶ ἐξοντώνοντας τὰ ἀνεπιθύμητα, π.χ. τὰ δελφίνια, μὲ συρμάτινα δίχτυα καὶ ἄλλα φονικὰ μέσα.

Ἄν στὰ δεινὰ αὐτὰ προσθέσουμε καί: τὶς ὑπόγειες καὶ θαλάσσιες πυρηνικὲς δοκιμές, μαζὶ μὲ τὶς ἀπολεσθεῖσες στοὺς βυθοὺς τῶν θαλασσῶν πυρηνικὲς βόμβες ἀπὸ ἀτυχήματα, τὴν παραγωγή καὶ συσσώρευσι ἀνυπολογίστου ἀριθμοῦ ἀτομικῶν, πυρηνικῶν, χημικῶν, βιολογικῶν κ.ἄ. ὅπλων στὰ ὅπλαστάσια τῶν διαφόρων χωρῶν, τὴν ὑπαρξὶ καὶ λειτουργία πλήθους πυρηνικῶν ἐργοστασίων⁴², τὶς πολλὰς ἀρνητικὲς συνέπειες ἀπὸ τὴν ἐξόρυξι τοῦ ὑπογείου

42. Μιὰ ἀνάγλυφη καὶ ζοφερὴ εἰκόνα περὶ τῶν ἐπερχομένων δεινῶν τῆς Γῆς καὶ τοῦ

δρυκτοῦ πλούτου και τῶν πετρελαίων, (μόλυνσι, ὑπερθέρμανσι, ἀλλοίωσι ἀτμοσφαιράς κλπ.), τὸ διαρκῶς ἐπιδεινούμενο κῶμα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ τῆς γῆς και τὸ ἐπαπειλούμενο φάσμα τῶν ἐκ πείνας θανάτων, — ἤδη ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, κυρίως δὲ παιδιὰ, λιμοκτονοῦν κάθε χρόνο—, ἐν συνδυασμῷ δὲ και πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Γῆ εἶναι ἕνας μικρὸς δορυφόρος μὲ περιωρισμένες δυνατότητες, πολλὰ δὲ ἐκ τῶν ἀποθεμάτων της ἔχουν ἤδη ἐξαντληθεῖ ἢ διασπαθισθεῖ, μὴ δυνάμενα πλέον νὰ ἀναπληρωθοῦν ἢ νὰ ἀντικατασταθοῦν, ὅπως και τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων ἐπὶ μέρους δεινῶν και κακῶν, ποῦ συμβαίνουν καθημερινῶς, μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε πρὸς τὰ ποῦ κινεῖται ὁ πλανήτης «Γῆ» και πῶς θὰ διαμορφωθοῦν μελλοντικῶς οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων και τῶν λαῶν. Ἦδη, παρὰ τὰ περὶ δημοκρατίας και ἐλευθερίας προπαγανδίζόμενα, ἡ κυρία μορφή τρόπου ζωῆς, ποῦ κυριαρχεῖ στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ἀλλὰ και μεταξύ τῶν κρατῶν, εἶναι ἡ ἐχθρότης και ἡ βία. Οἱ ἄνθρωποι ἐξεμηδένισαν τὴν ἀξία τῆς ζωῆς στὸν πλανήτη, καταστρέφοντες ἀστόργως και ἀλογίστως τὸ θαυμαστὸ κόσμο τῶν φυτῶν και τῶν ζώων. Ἡ Γῆ ὅμως τοὺς ἐξεδικήθη, μὲ τὸ νὰ ἐκμηδενίσει και τὴ δική των ζωὴ· φύει πλέον «ἀκάνθας και τριβόλους» (Γεν. 3,18)⁴³. Τὸ φυσικὸ περιβάλλον σχεδὸν κατεστράφη. Ἔμειναν μόνο οἱ μηχανές και οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἤδη ἄρχισαν νὰ ἀλληλοεξοντώνονται· διατὶ δὲ θὰ ἦτο «ἀνόσιον και τὸ ἀνθρωπείων κρεῶν» γεύεσθαι⁴⁴, ἀφοῦ, κατὰ τεκμήριον, τὸ ἀνθρώπινο κρέας εἶναι τὸ νοστιμώτατο πάντων, κρούσματα δὲ ἀνθρωποθυσιῶν και ἀνθρωποφαγίας παρατηροῦνται οὐκ ὀλίγα και στὶς «σύγχρονες» κοινωνίες;

δ. Ἡ Γῆ και ὁ Νεο-ελληνισμός.

Και στὴν Ἑλλάδα, τὴν πατρίδα ποῦ ζοῦμε, πῶς ἔχουν τὰ πράγματα; Ποία ἡ σχέσις και ἡ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν γῆν, ὅπου κατοικοῦν, και πρὸς τὸ φυσικὸ περιβάλλον: τὸ τοπίο, τὸν κόσμο τῶν φυτῶν και τῶν

κόσμου της παρέχει τὸ βιβλίο τοῦ Jonathan Schell, *The Fate of the Earth*, New York 1982. Οὗτος στοχάζεται τὰ σύγχρονα ἐπιστημονικὰ δεδομένα σὲ συνάφεια πρὸς τὴν ἀδιάκοπη παραγωγὴ και συσσώρευσι τῶν ὄπλων μαζικῆς καταστροφῆς και ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνο ὀλοκληρωτικῆς ἐξαφανίσεως τῆς ζωῆς ἐπάνω στὴ Γῆ.

43. Πρβλ. τὰ προφητικὰ λόγια τοῦ Ἰεζεκιήλ 33,29: «καὶ γινώσκονται ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος· και ποιήσω τὴν γῆν αὐτῶν ἔρημον, και ἔρημωθήσεται διὰ πάντα τὰ βδελύγματα αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν»· 35,6,11: «εἰς αἷμα ἡμαρτες και αἷμα διώξεταί σε... και ποιήσω σοι κατὰ τὴν ἔχθραν σου». Ὁμοίως και: Μάρκου τοῦ ἀσκητοῦ, Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιούσθαι, ρδ' (Φιλοκαλία I, 116): «οὐδεις οὕτως ἐχθρὸς ἀνθρώπου, ὡς αὐτὸς ἑαυτοῦ τυγχάνει»· και: «Ἐν οἷς ἂν πράγμασιν εὐδοκεῖ ὁ Θεός, ἐν τούτοις και πᾶσα ἡ κτίσις ὑπηρετεῖ. Ἐν οἷς δὲ αὐτὸς ἀποστρέφεται, ὁμοίως και ἡ κτίσις ἀντιτάσσεται» (σ. 123).

44. Διογένους Σιναυπεύς, ἐν: Διογένους Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων (ἐκδ. Ὁξφόρδης) II, 278.

ζώων του; —Θὰ ἐχρειάζετο νὰ γραφοῦν πολλὰ βιβλία γιὰ νὰ διεκτραγωδήσει κανεὶς τὸ ἄθλιο φέρσιμο τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴ γῆ, ὅπου ζοῦν καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία τρέφονται, ὅμως δὲν ἔχει γραφεῖ κανένα! Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἄτομα μὲ ἐγω-κεντρικὴ νοοτροπία καὶ συμπεριφορά. Ὁλη τῶν ἡ ζωὴ στρέφεται, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, γύρω ἀπὸ τὸ ἄτομό τῶν καὶ τὰ συμφέροντά του, σὲ ἀντίθεσι πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν γνήσιοι «πολίτες»: τὰ «κοινὰ», τὸ συμφέρον τῆς «πόλεως», προ- καὶ ὑπερ-εἶχε τοῦ ἀτομικοῦ τῶν. «Μητρὸς τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἡ πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον»⁴⁵. Κανεὶς ποτε δὲν μίλησε μὲ τόση ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα του. Οἱ νεο-Ἕλληνες, ἀντιθέτως, εἶναι ἄνθρωποι τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος: σ' αὐτὸ ὑποτάσσουν ὅλες τῶν τὶς σχέσεις καὶ τὴν διαγωγὴ τῶν, κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ τὴν ἔναντι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ φιλοπατρία τῶν ἐξικνεῖται μέχρι τῆς ἀποτροπῆς ξένων εἰσβολῶν στὸ ἔδαφός τῶν, οἱ ἴδιοι ὅμως φέρονται πρὸς τὸν τύπον τῶν σὰν κατακτητῆ καὶ τύραννοι, μὲ ἀστοργία καὶ σκληρότητα σὰν νὰ εἶναι ξένος καὶ ὄχι δικός τῶν.

Τὸ θαυμάσιο ἑλληνικὸ τοπίο κατεστράφη ὄχι τόσον ἀπὸ τοὺς ἄλλο-εθνεῖς κατακτητῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἕλληνες μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσί τῶν. Ἦδη τὸ μέγιστο μέρος τοῦ δενδρο- καὶ δασο-τόπου ἔχει καταστραφεῖ ἢ εἶναι ἀνιάτως ἄρρωστο, τὰ δὲ πουλιά καὶ ζῶα του ἔχουν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἐξαφανισθεῖ· τὸ αὐτὸ ἰσχύει σχεδὸν καὶ γιὰ τὶς ἑλληνικὲς θάλασσες, ποτάμια καὶ λίμνες: ὅλα ἔχουν μολυνθεῖ, ὁ δὲ ζωντανὸς —φυτικὸς καὶ ζωικὸς— κόσμος τῶν καταστραφεῖ, ἐν πολλοῖς, καὶ ἐξαφανισθεῖ. Ἡ παντελής ἀπουσία ἢ ἡ ἐλλιπὴς παρουσία τοῦ κράτους συνετέλεσε τὰ μέγιστα στὴν οἰκολογικὴ ἀναρχία καὶ αὐθαιρεσία τῶν νεο-ελλήνων⁴⁶. Ὁ γιὰ λόγους ἀτομικοῦ συμφέροντος ἐμπρησμός, ἀποκοπὴ δένδρων καὶ ἡ καταπάτησις δασικῶν ἐκτάσεων, τὸ κυνήγι —χωρὶς περιορισμοὺς καὶ ὄρια— στὴ ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα (δυναμίτες, ὑποβρύχια ἀλιεῖα, ἀνεμότρατες, παγίδες κλπ.) καὶ χωρὶς καμμιά διάκρισι μικρῶν ἢ μεγάλων ἢ σπανίων φυτῶν καὶ ζώων, καθὼς καὶ μύριοι ἄλλοι τρόποι, τοὺς ὁποῖους ἐπινοεῖ ὁ νεο-Ἕλληνας γιὰ νὰ κάμει «τὸ κέφι» ἢ «τὴ δουλειά» του εἰς βάρος τῆς φύσεως, ὀργιάζουν στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα⁴⁷. Ἀλλὰ καὶ ἡ Πολιτεία δὲν ὑστερεῖ τῆς ιδιωτικῆς πρωτο-

45. Πλάτωνος, Κρίτων 51Α.

46. Τὴν χαριστικὴ βολὴ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς γῆς δίδει ὁ ὑπὸ ψήφισι κυβερνητικῆς νόμος, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο, ὁ ἔχων 100 καὶ ἄνω στρέμματα γῆς σὲ ὀποιοδήποτε σημεῖο τοῦ τόπου, μπορεῖ νὰ οἰκοδομήσει θύλακες-συνοικισμοὺς. Καὶ ἐπειδὴ τόσα στρέμματα μποροῦν νὰ ἔχουν ἢ νὰ ἀποκτήσουν μόνον οἱ μεγιστάνες τοῦ χρήματος —ἡμέτεροι καὶ ξένοι— τυγχάνει αὐτονόητο σὲ ποιὸς ξεπουλιέται ἡ ἑλληνικὴ γῆ. Αὐτὸ θὰ πεῖ νὰ κάνεις ἀμιγῆ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ, ἂν καὶ ἀμφιβάλλω κατὰ πόσον ὑπάρχει σὲ ἄλλο εὐρωπαϊκὸ κράτος παρόμοιος νόμος. Ποῦ εἶναι οἱ διαβόητοι περιβαλλοντολόγοι; Ἦ μᾶς θυμοῦνται καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ψήφου;

47. Ὁ μέγας Βασίλειος ὑπεθυμίζει, ὅτι δὲν ἔγιναν ὅλα γιὰ τὴν κοιλιὰ μας.

βουλίας ὡς πρὸς τὸν ἀνταγωνισμό καταστροφῆς τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος: τὰ ἀπόβλητα, τὰ ἀπορρίμματα τῶν ἐργοστασίων, τῶν πόλεων κλπ. πέφτουν «κάπου»: σὲ ποτάμια, θάλασσες, τοποθεσίες, χωρὶς κανεὶς ποτὲ νὰ ἐρωτᾷ γιὰ τὶς ἀκολουθοῦσες συνέπειες. Γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ τὴ θεολογία οὔτε λόγος νὰ γίνεταί⁴⁸!

Ἔτσι ὁ νεο-ἑλληνας συνεχίζει πιστῶς τὴν παράδοσι τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ του: βλέπει καὶ αὐτὸς τὸν τόπο του, ὅπως καὶ ὁ Τοῦρκος: σὰν ξένο, σὰν μέσο γιὰ δική του ἐκμετάλλευσι καὶ ἀπόλαυσι. Πόσο ἀξιοθρήνητη δὲν εἶναι, ἄραγε, ἡ ἀστοργία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ περιφερόμενα στοὺς δρόμους τῶν πόλεων «ἀδέσποτα» ζῶα: τοὺς σκύλους καὶ τὶς γάτες! Μάταια ζητοῦν προστασία καὶ στοργή. Ὅχι μόνο τὰ παιδιὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι τὰ καταδιώκουν, πετροβολοῦν τὰ μικρὰ των «γιὰ νὰ παλίζουν» ἢ τὰ πατοῦν μὲ τὰ αὐτοκίνητά των στὸ δρόμο «ἔτσι γιὰ γοῦστο». Ὅχι μόνο τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρη ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία νοσεῖ, γιὰ τὸ λόγο καὶ μόνο ὅτι δὲν ἔχει ἀκόμη συνειδητοποιήσει τὸ ποῖόν τῶν σχέσεων καὶ τὶς ἔναντι αὐτῶν ὑποχρεώσεις καὶ καθήκοντα. Ὅχι μόνο δὲν κινεῖται πρὸς ἀντιμετώπισι τῶν μεγάλων προβλημάτων, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀποκτήσει ἀκόμη συνειδησι περὶ τοῦ ποῖα εἶναι τὰ μεγάλα προβλήματα καὶ ζητήματα, τὰ ὅποια τὴν πνίγουν. Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀπέραντο —σὲ σύγκρισι μὲ τὸν πληθυσμὸ των— τόπο γιὰ νὰ ζήσουν μιὰ ζωὴ πολιτισμένη καὶ εὐημεροῦσα. Ὅμως κινδυνεύουν νὰ καταστρέψουν σχεδὸν ὅλες τὶς πλουτοπαραγωγικὲς πηγές του. Κατέχουν σχεδὸν τὴ μισὴ Μεσόγειο. Καὶ ὅμως, ψάρια δικὰ των ἢ δὲν ἔχουν ἢ εἶναι ἀκατάλληλα ἢ εἶναι πανάκριβα· γι' αὐτὸ καὶ ψάρια εἰσάγουν!

«Ἐκεῖνο δὲ οὐ λογισόμεθα, ὅτι οὐ πάντα τῆς γαστρὸς ἔνεκεν τῆς ἡμετέρας δεδημιούργηται»; (Εἰς τὴν Ἑξαήμερον Ε', 292,4. ΒΕΠ 51,225). Πρβλ. καί: Παροιμ. 24,15: «μὴ ἀπατηθῆς χορτασίᾳ κοιλίας». Χαρακτηριστικὲς εἶναι καὶ οἱ λέξεις καὶ φράσεις ἀποστροφῆς, πού χρησιμοποιοῦν οἱ νεο-ἑλληνες καὶ εἰδικώτερα ἡ θεολογικὴ γλῶσσα, ὅπως ζῶο, κτήνος, θηρίο, ζωώδης, κτηνώδης καὶ τὰ συναφῆ, ἢ αἰ προκαταλήψεις ὅτι τὰ ζῶα εἶναι ἄρρωστα, ἀκάθαρτα κλπ. πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν κατασυκοφάντησι τῶν ζώων, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν τὴν δύναμι καὶ τὴ γλῶσσα γιὰ νὰ ἀμυθοῦν. Τὰ ζῶα στὴ φύσι καὶ στὴ συμπεριφορὰ των δὲν ἔχουν τίποτε τὸ ἐπιλήψιμο. Ὁ ἀνθρωπισμὸς κρίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ μας πρὸς τὰ ζῶα, κυρίως δὲ τὰ ἀπροστάτευτα καὶ δικαιώμενα.

48. Ἐνα θαυμάσιο ὕμνο πρὸς τὴ δημιουργία καὶ τὴν ὁμορφιὰ τῆς γῆς: «οὐρανὸν διακεκοσμημένον, γῆν κεκαλλωπισμένην» (σ. 260) ἀποτελοῦν οἱ ὀμιλίες τοῦ μεγάλου Β α σ ι λ ε ι ο υ, Εἰς τὴν Ἑξαήμερον (ΒΕΠ 51,185 ἐξ.), ἐπίσης δὲ καὶ ἡ περίφημος ἐπιστολὴ 14 (ΒΕΠ 55,35-36), ἔνθα ὁ τόπος, ὅπου ἔζει «ὄψιν τε ἡδίστην ἐμοὶ καὶ παντὶ θεατῇ παρεχόμενος καὶ χρεῖαν τοῖς ἐπιχωρίοις αὐταρκεστάτην, ἰχθύων τε πλῆθος ἀμύθητον ταῖς δὶναις ἐντρέφων. Τί δεῖ λέγειν τὰς ἐκ τῆς γῆς ἀναπνοὰς ἢ τὰς ἐκ τοῦ ποταμοῦ αὔρας; Τό γε μὴν τῶν ἀνθρώπων πλῆθος ἢ τῶν ὀρνιθῶν ὀρνιθῶν» κλπ.; Ἐξ Ἰσοῦ θαυμάσιος δὲ καὶ ὁ Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, Ἄ θ α ν α σ ί ο υ τοῦ μεγάλου (πρβλ. ΒΕΠ 30, 31-73).

6. Ἡ Γῆ καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐσχατολογία.

Ἡ Ἰουδαιο-χριστιανικὴ κοσμοθεωρία παρέχει τέλειες ἀρχές γιὰ τὴν ὀρθὴ κατανόησι τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀντιστοιχῶς ὀρθὴ συμπεριφορὰ μας ἀπέναντι σ' αὐτόν. "Ὁμως κατ' ἐξοχὴν οἱ χριστιανοί, ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα, δὲν τὶς ἐτήρησαν. Ἰσχύει καὶ ἐδῶ ὁ ὀρισμὸς τοῦ χριστιανοῦ, ποῦ δίδει ὁ Ἰησοῦς Χριστός: «Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω»; Τὸ αὐτὸ πράττουν καὶ οἱ ἁμαρτωλοί: «λέγουσι γάρ, καὶ οὐ ποιοῦσι»⁴⁹. Οἱ «χριστιανοί» συνήθισαν νὰ θεωροῦν τὴν ιδιότητά των ταύτην ὡς προνόμιο γιὰ νὰ ἐξουσιάζουν καὶ νὰ ὑπηρετοῦνται, καὶ ὄχι ὡς χρέος των καὶ καθήκον γιὰ νὰ διακονοῦν καὶ νὰ ὑπηρετοῦν⁵⁰. Σχεδὸν κατήντησεν ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ νὰ καταστῆ μισητὸ σύμβολο τῆς δυνάμεως καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Λευκῶν.

Τί λέγει, λοιπόν, ἡ Ἁγία Γραφή περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων; — Ἡ Γραφή λέγει, ὅτι «ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» καὶ πάντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ὄντα· ποιήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὄχι μόνον ὁ κόσμος τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι (Γεν. 1-2). «Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον... πάντα γὰρ ἐποίησεν ὁ Κύριος»⁵¹. Συνεπῶς ἡ γῆ καὶ πάντα τὰ ὄντα αὐτῆς δὲν ἀνήκουν στὸν ἄνθρωπο, ἀλλ' εἶναι κτῆμα, ιδιοκτησία, τοῦ Θεοῦ. «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ» (Ψαλμ. 23,1). Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει καμμιά ἐξουσία ἐπὶ τῶν ὄντων τῆς γῆς, ἀλλ' εἶναι ἐντεταλμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν» (Γεν. 2,15), ἥτοι νὰ ἐργάζεται ἔτσι, ὥστε δι' αὐτοῦ νὰ ἐκφράζεται καὶ νὰ ἐκπληροῦται τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον καὶ περὶ τοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι, ἀλλὰ «κατέστη» ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κύριος «ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν» αὐτοῦ, «πάντα ὑποτάξαντος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ» (Ψλμ. 8,7). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι, κατὰ τὴν Γραφή, «οἰκονόμος μυστηρίων Θεοῦ· ὁ δὲ λοιπὸν ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστὸς τις εὑρεθῇ» (Α' Κορ. 4,1-2). Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἴδιον θέλημα ἐπὶ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ, διότι αὐτὴ δὲν εἶναι δικό του «κτῆμα», δική του «περιουσία», ἀλλὰ καλεῖται, καθὼς καὶ «ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος», τὸν ὁποῖο «κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ» κύριον καὶ ὑπεύθυνον, νὰ ποιῆ τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου του (Μτθ. 24,45 ἐξ.)⁵².

49. Λουκ. 6,46· Μτθ. 23,3.

50. Πρβλ. Μτθ. 20,25-28, κλπ.

51. Σοφ. Σειράχ 15,14· 43,33. Ὁμοίως καί: Ἦσ. 66,2: «πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χεὶρ μου, καὶ ἔστιν ἐμὰ πάντα ταῦτα, λέγει Κύριος» καί: Ἱερ. 10,12 ἐξ.

52. Ἡ Γραφή συχνὰ συνιστᾷ νὰ θεωροῦμε καὶ τὸν δικό μας ἀγρὸν ἢ ἀμπελῶνα ἢ καὶ τὰ ὑπάρχοντά μας ὡς ιδιοκτησία τοῦ Θεοῦ, στὴν ὁποία ἡμεῖς ἐργαζόμεθα ὡς δοῦλοι ἢ ὡς μισθωτοὶ (πρβλ. Μτθ. 20,1 ἐξ.· 21,33 ἐξ. Λουκ. 15,11 ἐξ. κλπ.).

Και τὰ ἄλλα ὄντα τῆς δημιουργίας ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον ὑπάρξεως και ζωῆς, ὅπως και οἱ ἄνθρωποι, διότι δὲν εἶναι «ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων» (Ψλμ. 113,12), ἀλλ' ἔχουν τὸν λόγον ὑπάρξεως και ζωῆς των στὸ Θεό. "Ἐχουν και αὐτὰ δικαίωμα νὰ ζήσουν. 'Ο τόπος δὲν εἶναι μόνο δικός μας, ἀλλὰ «δικός των και δικός μας». 'Η Γραφή ἐρωτᾷ τοὺς ἐγωπαθεῖς ἀνθρώπους: «μη οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς» ('Ησ. 5,8); 'Ο ἄνθρωπος, ὅμως, ἔγινε σφετεριστῆς και καταχραστῆς τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων ὄντων τῆς γῆς, τὰ ὅποια, ὡς μη δυνάμενα νὰ προστατεύσουν ἑαυτὰ, μεταχειρίζεται μὲ ἀποκλειστικὸ γνώμονα τὸ δικό του συμφέρον. 'Η Γραφή, ὅμως, ὑπενθυμίζει, ὅτι και ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ: «αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με και ἐπλασάν με» (Ψλμ. 118, 73)· «μνήσθητι ὅτι χοῦς ἐσμεν» (Ψλμ. 102,14), ποιηθεῖς «ἀπὸ τῆς γῆς», «ἐξ ἧς ἐλήφθη» (Γεν. 2-3), και συνεπῶς συγγενεῖ οὐσιωδῶς μὲ τὰ ἄλλα ὄντα τῆς γῆς⁵³. Τὰ ζῶα, ποὺ εἶναι γύρω μας, στὴ φύσι, εἶναι ἄμεσοι συγγενεῖς μας: εἶναι τὰ μικρὰ παιδιὰ και ἀδελφια μας, ποὺ χρῆζον ἀγάπης και προστασίας. Και δι' αὐτὰ ἰσχύει τὸ «οὐ φονεύσεις» τῆς Γραφῆς ('Ἐξοδ. 20,15), — ἐδῶ ἐννοοῦνται, κυρίως, τὰ μη ἀναπαραγόμενα μὲ ἀνθρωπίνη παρέμβασι και καλλιέργεια ζῶα. Κανένα ζῶο, τὸ ὅποιο εὐεργετεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν φέρεται μὲ ἀγριότητα. "Όλα τὰ ὄντα τῆς γῆς εἶναι «καλὰ λίαν» ἀναφέρει ἡ Γραφή (Γεν. 1,31), ὁ δὲ Θεὸς ἀγαπᾷ ὅλη τὴ δημιουργία του. «'Αγαπᾷς γὰρ τὰ ὄντα πάντα και οὐδὲν βδελύσσει, ὧν ἐποίησας» (Σοφ. Σολ. 11,24). Διὸ και προνοεῖ περὶ ὅλων τῶν δημιουργημάτων του. Οὐδὲν συμβαίνει (ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν», εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος (Μτθ. 6,25 ἐξ· 10,28 ἐξ.). Δὲν θὰ ἔπρεπε, λοιπόν, νὰ συμβαίνει τὸ ἴδιο και μὲ τοὺς ἀνθρώπους, και δὴ μὲ τοὺς χριστιανούς; 'Ο "Αγιος Μάξιμος ἀναφέρει, ὅτι ὁ πραγματικὸς χριστιανὸς «πάντα σχεδὸν τὰ θεῖα ἰδιώματα ἐν ἑαυτῷ περιφέρει», γινόμενος και αὐτὸς ὡς ὁ Θεὸς «σοφὸς και ἀγαθὸς και δυνατὸς και φιλόανθρωπος και ἐλεήμων και μακρόθυμος»⁵⁴. 'Η πρόνοια τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον ἐκδηλοῦται μέσῳ τῶν «ἀγίων» του. Ποῦ εἶναι, λοιπόν, ἡ πρόνοια τῶν χριστιανῶν πρὸς τὴ φύσι και τὴ ζωὴ της; 'Η διακονία τῶν χριστιανῶν ἐκτείνεται ὄχι μόνο πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ και πρὸς ὀλόκληρη τὴ φύσι και τὰ ὄντα της. 'Η εὐγένεια και ἡ «χριστιανοσύνη» τοῦ ἀνθρώπου δοκιμάζεται στὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τὸ «ἐλάχιστο»: πρὸς τὸ ξένο, τὸ ἐνδεές, πρὸς αὐτὸ ποὺ δὲν περιμένει κανεὶς τίποτε. Διότι τὸ «δικό» του και τὸ «συμφέρον» του ἀγαπᾷ κάθε ἄνθρωπος. Και ἀκόμη χριστιανισμὸς εἶναι τὸ νὰ δίδεις, ὄχι τὸ νὰ παίρνεις. 'Ο αὐτὸς "Αγιος Μάξιμος λέγει, ὅτι ἡ ἐκδήλωσις τῆς πραγματικῆς ἀγάπης

53. Πρβλ. και 'Εκκλησ. 3,19-20: «πάντα ματαιότης· τὰ πάντα εἰς τόπον ἕνα· τὰ πάντα ἐγένετο ἀπὸ τοῦ χοῦς, και τὰ πάντα ἐπιστρέφει εἰς τὸν χοῦν». Και 'Ησ. 40,6: «πᾶσα σὰρξ ἄρτος».

54. Μαξίμου 'Ομολογητοῦ, Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, ἑκατοντάς Β', νβ' (Φιλοκαλία II, 21).

ἀναφέρεται «εἰς τὴν μίαν φύσιν τῶν ἀνθρώπων», δι' αὐτὸ καὶ καταλήγει στὸ καταπληκτικό, —τὸ ὁποῖο ἄλλωστε εἶναι σύμφωνο πρὸς τὶς εὐαγγελικὲς ῥήσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ—, ὅτι δηλ. «ἡ τελεία ἀγάπη... πάντας ἀνθρώπους ἐξ ἴσου ἀγαπᾷ»⁵⁵. Τὸ συλλογισμό αὐτὸ τοῦ Ἀγίου Μαξίμου θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τὸν ἐπεκτείνουμε καὶ πρὸς ὅλα τὰ ὄντα τῆς δημιουργίας, ἀποβλέποντες στὴ μίαν καὶ ἐνιαίαν φύσιν τοῦ κόσμου.

Μερικοὶ ἀσκηταί, φθάσαντες σὲ βαθυτάτη ἐμπειρία τῆς πίστεως, εἶχαν ἐπιτύχει μιά ἀρμονικὴ καὶ διαλογικὴ συμβίωσι μὲ τὴ φύσιν, μιά σχέσι ἀγάπης καὶ καταλλαγῆς⁵⁶. Διότι ὁ γνήσιος χριστιανικὸς ἀσκητισμὸς δὲν ἔχει καμμία σχέσι μὲ τὴν ἐχθρότητα πρὸς τὴ φύσιν. Ὅχι τὰ πράγματα καθ' αὐτά, ἀλλ' «ἡ παράχρησις τῶν πραγμάτων» συνιστᾷ τὸ κακὸ καὶ τὴν ἀμαρτία⁵⁷. Ὁ ἀγώνας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τελείωσι ἐπιδιώκει «οὐχ ἵνα τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ ἀκρίτως μισήσωμεν», οὔτε δὲ ἀποσκοπεῖ στὸν πόλεμον κατὰ τῆς «σαρκός», ἀφοῦ «ὅσα ἔχει ἡ φύσις ἡμῶν καλὰ»⁵⁸, ἀλλὰ κατατείνει στὴν ἀποφυγὴ δια-

55. Μ α ξ ί μ ο υ Ὁ μ ο λ ο γ η τ ο ῦ, περὶ ἀγάπης, ἐν Φιλοκαλία II, 18. 10. 9. 6.

56. Πολλὰ παραδείγματα ἀγαθῶν σχέσεων τῶν ἁγίων ἀσκητῶν πρὸς ἄγρια καὶ δηλητηριώδη ζῶα ἀναφέρουν τὰ διάφορα «γεροντικά». Οὕτω «Παχωμῖα δὲ τοσαύτη χάρις παρὰ Θεοῦ δεδώρητο,... ὡς καὶ ἐπάνω ὕφωαν καὶ σκορπιῶν κατὰ τὸ γεγραμμένον πατοῦντα τοῦτον ἀβλαβῆ διαμένειν, ἤδη δὲ ποτε καὶ κροκοδείλω χρησάμενον ὡς ὄχηματι διαπερᾶσαι τὸν ποταμόν, καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ ἀγρίοις θηρίοις συναναστρέφασθαι ἀδεῶς, μηδὲν ὑπ' αὐτῶν βλαβερὸν ὑφιστάμενον» (Βίος ὁσίου Παχωμίου Δ' 23. BEΠ 41, 93-94). Ἐπίσης ἱστορεῖται, «ὅτι λαλοῦντος τοῦ ἀββᾶ Θεοδώρου λόγον τοῖς ἀδελφοῖς, ἤλθον δύο ἔχιδνα ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ὁ δὲ, ἀταράχως ποιήσας αὐτοὺς ὡσεὶ καμάραν, ὑπέλαβεν αὐτὰς ἐνδοθεν ἕως ἐπαύσατο λαλῶν τὸν λόγον», καὶ ἀκόμη, «ὅτι προσευχομένου αὐτοῦ, ἔχιδνα ἐλθοῦσα, καθήψατο τοῦ ποδὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ, οὐ πρότερον καθήκε τὰς χεῖρας, ἄχρις οὗ τὴν συνήθη ἐξετέλεσεν εὐχὴν» καὶ οὐδὲν ἐβλάβη ὁ ἀγαπήσας τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἑαυτὸν» (Ν ε λ ο υ ἀσκητοῦ, Περὶ προσευχῆς ρή', ρθ' (Φιλοκαλία I, 186). Τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ ζῶα ἐξεθείλαζον κυρίως οἱ Πυθαγόρειοι, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐταῦτιζον μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως χαρακτηριστικῶς ὑπεμφορίναι καὶ τὸ ἀκόλουθο ἐπεισόδιον μὲ τὸν Πυθαγόρα: «καὶ ποτέ μιν στυφελιζομένου σκύλακος παριόντα φασὶν ἐποικτίραι καὶ τόδε φάσθαι ἔπος: 'παῦσαι μηδὲ ράπιζ', ἐπεὶ ἡ φίλου ἀνέρος ἐστὶν ψυχὴ, τὴν ἔγνων φθεγξαμένης αἰών» (21 B 7, ἐν Kranz, 50).

57. Μ α ξ ί μ ο υ Ὁ μ ο λ ο γ η τ ο ῦ, Περὶ ἀγάπης, ἑκατοντὰς δευτέρα ογ' (Φιλοκαλία II, 23), καί: τρίτη, γ', δ' (Φιλοκαλία II, 28): «Κατὰ παράχρησιν αἱ κακίαι τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἡμῖν ἐπισυμβαίνουσιν... Οὐ τὰ βρώματα κακὰ, ἀλλ' ἡ γαστριμαργία· οὐδὲ ἡ παιδοποιία, ἀλλ' ἡ πορνεία· οὐδὲ τὰ χρήματα, ἀλλ' ἡ φιλαργυρία· οὐδὲ ἡ δόξα, ἀλλ' ἡ κενοδοξία... οὐδὲν ἐν τοῖς οὐσι κακόν, εἰ μὴ ἡ παράχρησις,...». Μ α ρ κ ο υ τοῦ ἀσκητοῦ, Περὶ νόμου πνευματικοῦ, ρστ' (Φιλοκαλία I, 102): «... μὴ ἀγαπᾶν τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ προσετάχθημεν, οὐχ ἵνα τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ ἀκρίτως μισήσωμεν, ἀλλ' ὅπως τῶν παθῶν τὰς ἀφορμὰς περικόψωμεν». Ἀ ν τ ω ν ἰ ο υ τοῦ μεγάλου, Παραινέσεις περὶ ἡθους..., ξ' (Φιλοκαλία I, 12): «Οὐ τὰ γινόμενα κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀμαρτήματα, ἀλλὰ τὰ κατὰ προαίρεσιν πονηρά· οὐδὲ τὸ ἐσθίειν ἐστὶν ἀμαρτία, ἀλλὰ τὸ μὴ εὐχάριστως καὶ κοσμικῶς καὶ ἐγκρατῶς ἐσθίειν...». Ὁμοίως καί: Κολοσ. 3,5-7.

58. Μ α ρ κ ο υ τοῦ ἀσκητοῦ, Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιοῦσθαι, μγ' (Φιλοκαλία I, 112).

στροφῆς τῆς φύσεως, μετὰ τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐκ τῆς «παραχρήσεως τῶν φυσικῶν δυνάμεων», καὶ τὰ ὁποῖα κυρίως εἶναι τρία: ἡ γαστριμαργία, ἡ φιλαργυρία καὶ ἡ κενοδοξία, ὡς ἡ κατάχρησις «βρωμάτων καὶ χρημάτων καὶ δόξης», μετὰ κυρία αἰτία πάντοτε τὴν φιλαυτία⁵⁹. «Ὡστε «κακία» εἶναι τὸ «παρὰ φύσιν», καὶ παρὰ λόγον ἢ τὸ «ἄλογον», ἦτοι («ἢ ἐσφαλμένη κρίσις τῶν νοημάτων, ἢ ἐπακολουθεῖ ἢ παράχρησις τῶν πραγμάτων»)⁶⁰. Τὸ ἀντίθετο δὲ εἶναι ἡ «ἀρετή», ἦτοι «λογικὴ» κρίσις, ἱκανὴ «διακρίνειν τί ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ ποῖόν ἐστὶ τὸ κακόν» καὶ ἀκολουθῶς «κατὰ φύσιν», δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, τροπὴ καὶ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν δυνάμεων⁶¹.

Ἡ «σάρκα», λοιπόν, καί, κατ' ἐπέκτασιν, ὁ φυσικὸς καὶ αἰσθητὸς κόσμος, δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ ἀμαρτωλά. Τὸ πνεῦμα ἀμαρτάνει, ὄχι ἡ σάρκα⁶². Ἡ ἀμαρτία εἶναι πνευματικὴ διαστροφή, ἐνεργουμένη καὶ διὰ τοῦ σώματος. Τὸ αἰσθητό, τὸ σωματικὸ δὲν εἶναι καθόλου ὑποδεέστερο τοῦ πνευματικοῦ, —ἐνας τέτοιος κρυπτο-μαρκιωνιτισμὸς εἶναι διάχυτος στὸ χῶρο τοῦ ἐπισήμου χριστιανισμοῦ μέχρι σήμερα. Οἱ κρυπτο-μαρκιωνῖτες ἀπέριψαν μὲν τὴν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ἡ φύσις εἶναι καθ' αὐτὴν κακόν, παγίωσαν ὅμως τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ σῶμα, ἡ σάρκα, εἶναι κατώτερο, ὑποδεέστερο, καὶ συνεπιῶς εὐτελέστερο τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος. Ἔτσι δὲν ἀπέριψαν μὲν τὴν φύσιν, ὅμως τὴν περιφρόνησαν καὶ τὴν ἐξουθενώσαν, μαζὶ δὲ μετὰ τὴν «σάρκα» καὶ ὅλη τὴν ὑπόλοιπὴν κτίσιν, τὸ φυσικὸν κόσμον. Ἡ «σάρκα», ἡ αἰσθητὴ φύσις, εἶναι μὲν διάφορος τῆς πνευματικῆς, ὄχι ὅμως καὶ κατωτέρα, διότι εἶναι «μεγέθη» μὴ

59. Μαξιμίου Ὁμολογητοῦ, Περὶ ἀγάπης, ἑκατοντὰς Γ', ε' (Φιλοκαλία II, 28): Ἐὐαγγεῖου μοναχοῦ, Περὶ διακρίσεως παθῶν καὶ λογισμῶν (Φιλοκαλία I, 44-45): Μαξιμίου Ὁμολογητοῦ, Περὶ ἀγάπης, ἑκατοντὰς Β', νθ', ξ' Γ', νστ', νζ' (Φιλοκαλία II, 22, 35): Ἡ «φιλαυτία» εἶναι «ἡ ἀρχὴ πάντων τῶν παθῶν», «ἡ πάντων τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν αἰτία», «ἡ μήτηρ τῶν κακῶν».

60. Μαξιμίου Ὁμολογητοῦ, Περὶ ἀγάπης, ἑκατοντὰς Β' ιστ', ιζ' (Φιλοκαλία II, 16).

61. Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου, Παιραινέσεις περὶ ἡθους ..., κθ' (Φιλοκαλία I, 8). Καί: Βασίλειου τοῦ μεγάλου, Εἰς τὴν Ἑξαήμερον Θ', 4 (496), ΒΕΠ 51,267: «Εἰσι δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αἱ ἀρεταὶ κατὰ φύσιν, πρὸς ἃς ἡ οικειώσις τῆς ψυχῆς οὐκ ἐκ διδασκαλίας ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως ἐνυπάρχει... Κακὸν δὲ πᾶν ἀρρωστία ψυχῆς, ἡ δὲ ἀρετὴ λόγος ὑγείας ἐπέχει. Καλῶς γὰρ ὠρίσαντό τινες ὑγίαιαν εἶναι τὴν εὐστάθειαν τῶν κατὰ φύσιν ἐνεργειῶν».

62. Διὰ τῆς παρακοῆς καὶ τῆς ἀμαρτίας «ἀπώλετο οὐ σῶμα, ἀλλ' ὅλος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ψυχῆς καὶ σώματος συγκεκριμένος, καὶ εἰς τὸν ἀληθέστερον εἰπεῖν λόγον, τοῦ σώματος ἢ ψυχῆς προαπώλετο. Ἡ γὰρ παρακοὴ προαιρέσεως, οὐ σώματος, ἀμαρτία ἐστίν, ἴδιον δὲ ψυχῆς ἢ προαιρέσεως...» (Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος ἀντιρρητικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν II, 545). Καί: Βασίλειου τοῦ μεγάλου, Εἰς τὴν Ἑξαήμερον Β', (158-160), 4, 5. ΒΕΠ 51,199: «τὸ κακόν ἐστὶν οὐχὶ οὐσία ζῶσα καὶ ἐμψυχος, ἀλλὰ διάθεσις ἐν ψυχῇ ἐναντίως ἔχουσα πρὸς ἀρετὴν... γινώριζε τὸ κυρίως κακὸν ἐκ τῶν προαιρετικῶν ἀποπτωμάτων τὴν ἀρχὴν εἰληφός».

ἐπιδεχόμενα σύγκρισι. Τὸ μόνο βέβαιο, ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Γραφῆς, εἶναι, ὅτι ἀμφοτέρω εἶναι κτιστά, — καὶ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ ἀθάνατο.

Βεβαίως τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ συνειδητό· οὐδέποτε ὅμως ἐνεργεῖ τὸ πνεῦμα ἄνευ τοῦ σώματος οὕτως, ὥστε δὲν γνωρίζομε τὸν ἀκριβῆ σύνδεσμον ἀμφοτέρων. Ἐξ ἄλλου τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι καὶ τὰ ζῶα δὲν εἶναι χωρὶς «πνεῦμα». Καὶ τὰ ζῶα ἔχουν «λόγον», ἡ δὲ παρέμβασις τῆς ἀνθρωπίνης «λογικῆς» στὴ φύσι ἐπιφέρει ἀταξία καὶ ὄλεθρο συχνάκις, ἀκριβῶς διότι δὲν εἶναι «λογικῆ». Ὁ ὀρθὸς λόγος οὐδέποτε στρέφεται κατὰ τῆς ζωῆς καὶ τῶν δυνάμεων τῆς, οἱ ὅποιες τὸν βαστάζουν, ἄλλως δέ, πράττων τοῦτο, εἶναι «ἄλογος». «Οἱ ἄνθρωποι λογικοὶ καταχρηστικῶς λέγονται... (μὴ) δυνάμενοι διακρίνειν τί μὲν ἐστὶ τὸ καλόν, ποῖον δέ ἐστὶ τὸ κακόν»⁶³. Ἐξ ἄλλου τὰ ζῶα δὲν στεροῦνται «πνευματικῶν» προσόντων, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι τελειότερα καὶ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων⁶⁴. «Ὁμως δὲν ἔχουν τὰ φυσικὰ μέσα γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν (χέρια, ὀμίλειν κλπ.) καί, ἐπομένως, δὲν γνωρίζομε τῆ «σκέψι» των, παρ' ὅλον ὅτι αἱ κινήσεις καὶ αἱ ἐκφράσεις των στὸν δίδοντα προσοχὴν εἶναι ὀμιλητικώτατες⁶⁵. Κοινὴ δὲ εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὴν φυσικὴ πραγματικότητα

63. Ἄ ν τ ω ν ἰ ο υ τοῦ μεγάλου, Παραίνεσις περὶ ἦθους ἀνθρώπων... α' (Φιλοκαλία I, 4). Ἡ «λογικῆ» δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ αὐτονόητον γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι, πλανώμενοι καὶ ἀσεβοῦντες, ἀποδεικνύονται («καὶ τῶν ἀλόγων ἀλογώτεροι») (Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς Ἄ λ ε ξ α ν δ ρ έ ω ς, Προτρεπτικὸς X. ΒΕΠ 7,71). Ὁ δὲ Β α σ ἰ λ ε ἰ ο ς ὁ μέγας συνιστᾷ νὰ προσέχομε, μὴ τυχὸν καὶ καταστῶμεν «ἀλογώτεροι» καὶ αὐτῶν τῶν ἀλόγων, τὰ ὅποια, ἔχοντα «τὸν τῆς φύσεως νόμον», τυγχάνουν «ἐπινοητικὰ καὶ φυλακτικὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν σωτηρίας» (Εἰς τὴν Ἐξαήμερον Ζ', 4. 5. ΒΕΠ 51,250). Ὁμοίως καί: Μ α κ α ρ ἰ ο υ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία ΜΕ', στ'. ΒΕΠ 41,338: ἀπολὺ δὲ τὰ ἄλογα ζῶα συνετώτερα εἰσὶν ἡμῶν».

64. Τὰ ζῶα εἶναι στοργικά: «τοῦ πετεινοῦ τὰ σπλάγχνα κέχυται ἐπὶ τοὺς νεοσοῦς αὐτοῦ καὶ καθ' ὥραν ἐπισκέπτεται αὐτοὺς καὶ προσφωνεῖ αὐτοῖς καὶ τροφὴν τῷ στόματι αὐτῶν ἐπιδίδωσι» (Ἰ ω ά ν ν ο υ Κ α ρ π α θ ἰ ο υ, Λόγος ἀσκητικὸς, ἐν Φιλοκαλία I, 300)· τὰ ζῶα ἀγαποῦν μὲ πιστότητα: «ὁ κύων κρείσσων μου ἐστὶ διότι ἀγάπην ἔχει» (Ξ α ν θ ἰ α ἀββᾶ, ἐν: Γερωντικὸν 1981³,82)· τὰ ζῶα εὐγνωμονοῦν: «τὸ δὲ μνημονικὸν τῆς χάριτος τοῦ ζώου, τίνα τῶν ἀχαρίστων πρὸς εὐεργέτας οὐ καταισχύνει; Ὅπου γε καὶ φονευθεῖσι δεσπότηται κατ' ἐρημίαν, πολλοὶ τῶν κυνῶν ἐπαποθανόντες μνημονεῦνται» (Β α σ ἰ λ ε ἰ ο υ τοῦ μεγάλου, Εἰς τὴν Ἐξαήμερον Θ' 4. ΒΕΠ 51,268). Τὰ ζῶα δὲν διαστρέφουν τὴν φύσιν των: «ὦ, μακαριώτερα τῆς ἐν ἀνθρώποις πλάνης τὰ θηρία... οὐχ ὑποκρίνεται τὴν ἀλήθειαν, οὐκ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς κολάκων γένη...» (Κ λ ἡ μ ε ν τ ο ς Ἄ λ ε ξ α ν δ ρ έ ω ς, Προτρεπτικὸς X. ΒΕΠ 7,71). Τὰ ζῶα δὲν ἔχουν ἀπλῶς αἰσθήσεις, ὅπως συχνὰ παρανοεῖται, ἀλλ' ἔχουν ψυχὴν, μὲ πλοῦτον «τῶν κατὰ ψυχὴν παθημάτων... καὶ γὰρ καὶ χαρὰν καὶ λύπην, καὶ τὴν τοῦ συνήθους ἐπίγνωσιν, καὶ τροφῆς ἔνδειαν, καὶ χωρισμὸν τῶν συννόμων, καὶ μύρια (ἄλλα) πάθη» (Β α σ ἰ λ ε ἰ ο υ τοῦ μεγάλου, ἀν. μν. ἐργ., Η', 1. ΒΕΠ 51,254).

65. Ὅλα τὰ ζῶα ἔχουν δική των γλῶσσαν, ἀναλόγως πρὸς τὴν σωματικὴν των διάπλασι, δι' αὐτὸ καὶ ἡ συνεννόησις καθίσταται δυνατὴ μόνον μεταξὺ τῶν ἀνηκόντων στὸ αὐτὸ εἶδος. «Αἱ τοῦ κόσμου τούτου γλῶσσαι διάφοροί εἰσι· παντὸς γὰρ ἔθους ἴδια γλῶσσά ἐστιν... ἕκαστον γένος ζῶων ἴδιον σῶμα ἔχει καὶ ἴδιαν φωνήν... ὁ λέων ἴδιον σῶμα ἔχει καὶ

διέπει μιὰ βαθειὰ λογική, «σικιὰ» τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη λογική⁶⁶.

Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο αὐτοτελῆ στοιχεῖα: σάρκα καὶ πνεῦμα, ξένα μεταξύ των καὶ τεχνητῶς συγκολλημένα, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνιαία φύσις: ὅλος ὁ ἄνθρωπος εἶναι σάρκα, ὅλος δὲ καὶ πνεῦμα. Ἡ ὑποτίμησις τοῦ «φυσικοῦ», τοῦ «σωματικοῦ», ἔχει ἰδεολογικὰ κίνητρα, ἀποσκοπεῖ δὲ στὴν ἄνευ ὀδυνηρῶν συνεπειῶν δικαίωσι τῆς περιφρονησεως, τῆς στερήσεως τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς καταστροφῆς του ἐκ μέρους τῶν «πνευματικῶν», οἱ ὁποῖοι ἐξυψηροῦν, συνειδητὰ ἢ ὄχι, τὸ «πνεῦμα» τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων καὶ ἐκμεταλλευτῶν, οἱ ὁποῖοι δικαιολογοῦνται νὰ «ἔχουν», διότι

ἰδίαν φωνήν... ἄλλο σῶμα καὶ φωνὴ ἀετοῦ καὶ ἄλλο σῶμα καὶ φωνὴ δευπτέρου» (Μ α κ α ρ ί ο υ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία ΑΒ', α'. ΒΕΠ 41,305). Ἡ γλῶσσα, ἀπὸ τινος ἐπόψεως, ἀποτελεῖ μιὰ ἔκφρασι ἀδυναμίας καὶ ἀτελείας. «Ὅπου ὑπάρχει πραγματικὴ συνεννόησις, περιτευεῖ τὸ ὀμιλεῖν, ἀρκεῖ δὲ καὶ ἓνα νεῦμα ἢ νόημα. «Ὡστε, τίς χρεῖα λόγου τοῖς δυναμένους ἐξ αὐτοῦ τοῦ νοήματος κοινωνεῖν ἀλλήλοις τῶν βουλευμάτων»; (Β α σ ι λ ε ί ο υ τοῦ μεγάλου, Εἰς τὴν Ἐξαήμερον Γ', 2. ΒΕΠ 51,206).

66. Οἱ «μεγάλοι» ὅλων τῶν αἰώνων εἶχαν διαγνώσει, ὅτι τὸ φυσικὸ σύμπαν καὶ τὸν κόσμον του διέπει μιὰ βαθυτάτη λογική: ὁ «λόγος» ἢ «ἡ ψυχὴ» τοῦ παντός, κατὰ Πλάτωνα, θεωροῦντα «τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἐμψυχον ἔνουν τε τῇ ἀληθείᾳ» (Τίμαιος 30Α ἐξ.), ὁ θεὸς Λόγος κατὰ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν. Οὕτως Ἰθανάσιος ὁ μέγας, ἀκολουθῶν τὴν Ἰωάννην θεολογίαν, ἀναφέρει ὅτι «ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐνὶ καὶ ἀπλῶ νεύματι τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει τὸν τε ὄρατὸν κόσμον καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις κινεῖ καὶ συνέχει, ἐκάστῳ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀποδίδους», «τὰ τε φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα πάντα εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει» ἔτσι, ὥστε «οὐκ ἀταξία ἀλλὰ τάξις ἐστὶν ἐν τῷ παντί, καὶ οὐκ ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐκ ἀκοσμία ἀλλὰ κόσμος καὶ κόσμου παναρμόνιος σύνταξις» (Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, 38. 42. 44. ΒΕΠ 30,63. 67. 69). Τὴν λογικότητα τοῦ φυσικοῦ κόσμου τονίζει μὲ ἔμφασι ὁ Α. Einstein: ὅστις, ἀναφέρει, ἐγκύπτει μὲ ἀφοσίωσι στὴ φύσι «καταλαμβάνεται ἀπὸ βαθὺ δέος γιὰ τὴν ἐκδηλουμένην στὸ ὑπάρχον λογικὴν... τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐνσωματωμένης στὸ ὑπάρχον λογικῆς εἶναι, στὰ ἔσχατα βάθη του, ἀπρόσιτο στὸν ἄνθρωπο. Ἡ θέσις αὕτη εἶναι, ὅπως μοῦ φαίνεται, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως θρησκευτικῆς» (Naturwissenschaft und Religion, ἐν: Α. Einstein, Aus meinen späten Jahren, Frankfurt/Berlin 1986,47). Καὶ ἀλλαχοῦ ἀναφέρει παρόμοια: Ὁμιλεῖ γιὰ «βαθειὰ πίστι στὴ λογικότητα τῆς κοσμικῆς δομῆς» καὶ «στὴ φανερούμενη στὸν κόσμο αὐτὸ λογικὴ», ἢ ὁποία εἶναι «τόσο ὑπέροχος, ὥστε νὰ εἶναι μπροστὰ σ' αὐτὴν κάθε ἀνθρωπίνη λογικὴ σκέψις καὶ διάταξις μιὰ τελείως μηδαμινὴ ἀνταύγεια» (Religion und Wissenschaft, ἐν: Α. Einstein, Mein Weltbild, Frankfurt 1981, 17. 18). Ὁ W. Heisenberg εὐρίσκει τὸ Θεὸ «στὴν κεντρικὴν τάξι, ποὺ διέπει τὰ πράγματα καὶ τὸ γίνεσθαι, καὶ ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ», προσεγγίζων τὴν πλατωνικὴν «ψυχὴν» τοῦ παντός. «Εἶναι, λοιπόν, τελείως παράλογο πίσω ἀπὸ τὴν ἀρμονικὴν δομὴν τοῦ μακροκόσμου νὰ σκέπτεται κανεὶς ἓνα «συνειδητὸ-ὄν»;» (Positivismus, Metaphysik, Religion: ἐν: Der Teil und das Ganze, München 1983,250. 253). Τέλος, ὁ Jean E. Charon παραδέχεται στὰ ἔργα του, ὅτι «τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα» εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ δημιούργησε τὸ σύμπαν, κινεῖ καὶ «κατευθύνει ὅλην τὴν ἐξέλιξι τοῦ κόσμου μας», γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ πάλι σ' αὐτό· «ἐξ αὐτοῦ προήλθε τὸ σύμπαν, καὶ εἰς αὐτὸ 'ἐν τέλει' θὰ ἐπιστρέψῃ τὸ πᾶν» (Tod, wo ist dein Stachel? Frankfurt 1983, 101. 112· πρβλ. καί: Der Geist der Materie, Frankfurt 1982), κατὰ τὸ ἀγιογραφικόν: «ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα» (Ρωμ. 11,36).

είναι «άμαρτωλόι», και μπορούν συγχρόνως να κυβερνοῦν ἀνωδύνως και «ἐλέω Θεοῦ», χωρὶς να ἐνδιαφέρονται για τις «σαρκικές» ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ ἡ «σάρκα» εἶναι κάτι τὸ εὐτελές και ἀνάξιο φροντίδος.

Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως κάμνει ἀ π ὅ λ υ τ η κατάφασι τῆς σαρκός. Ἀναφέρω ἐδῶ μερικὲς θέσεις του. Ἀνυπολογίστου ἀξίας για τὴν κατανόησι τῆς ὀρθῆς σχέσεως πρὸς τὴν «σάρκα» και τὴν ἐν γένει «κτίσιν» ἀποτελεῖ ἡ θεολογία τῆς «σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ». Κατὰ τὴν Γραφή «Ὁ Λ ὅ γ ο ς σ ἄ ρ ξ ἐ γ ἔ ν ε τ ο και ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω. 1,14). Ἡ Γραφή δὲ προειδοποιεῖ αὐστηρῶς τοὺς πνευματοκράτες, ἐκείνους δηλ. ποὺ ἀπεχθανόμενοι τὴν σάρκα ἐπιχειροῦν να ἐπιβάλουν, ὅτι ὁ θεῖος Λόγος δὲν ἔλαβε «σάρκα», ἀλλὰ δῆθεν «πνευματικὴν» σάρκα κλπ. «Πλάνος και ἀντίχριστος» εἶναι, ὅστις «μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σ α ρ κ ἰ ἐληλυθότα»⁶⁷. Ὁ Θεὸς ἐρχεται και πάλιν «εἰς τὰ ἴδια», «εἰς τὸν κόσμον» του, για να «ἐνοικῆσει και ἐμπεριπατήσει» ἐν αὐτῷ, διότι ἀπέριως «ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον»⁶⁸. Δι' αὐτόν, ποὺ ἔχει μάτια για να βλέπει, ὁ κόσμος, ἡ φύσις, φέρει ἐκδηλη τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ στὴν ὑπαρξί και στὴ ζωὴ της. Για τοὺς πολλοὺς ὅμως ἰσχύει ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου: «ἀκοῆ ἀκούσετε και οὐ μὴ συνῆτε, και βλέποντες βλέπετε και οὐ μὴ ἴδητε»⁶⁹.

Ἡ σκέψις αὐτὴ περὶ σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ ἐναρμονίζεται πλήρως πρὸς τὸ ὅλο πνεῦμα τῆς Γραφῆς. Ἡ Γῆ δὲν εἶναι ἀπλῶς «κτίσις», «ποίημα» τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι ἔτι πλέον: «κατοικία», «κατοικητήριον» τοῦ Θεοῦ⁷⁰. Ὁχι δὲ μόνο κατοικητήριον, ἀλλὰ αὐτὴ αὐτὴ ἡ «σάρκα» του, διότι ὁ Θεὸς-Λόγος δὲν ἔλαβεν ἀπλῶς σάρκα, ἀλλ' «ἐ γ ἔ ν ε τ ο σ ἄ ρ ξ», ἦτοι «ἐν» με αὐτήν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν εἶναι «δύο», ἀλλ' «ἐν»: «εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς» (Α' Κορ. 8,6). Τὴν σάρκα του ὁ θεῖος Λόγος φέρει εἰς τὸ διηγετικὸ μαζὶ του: ἔζησεν, ἀπέθανε και ἀνεστήθη σωματικῶς, «ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. 2,24)⁷¹. Τὸ «σῶμα τοῦ Χριστοῦ» δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ «ἐκκλησία», ἀλλὰ εἶναι ὅλη ἡ «κτίσις», τὴν ὁποίαν ὁ θεῖος Λόγος συνανέστησε και συνδόξασε ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἔτσι, ὥστε ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι «ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως» (Κολ. 1,15), ἥτις εἶναι «ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις» (Β' Κορ. 5,17). «Ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα... καινοὺς οὐρανοὺς και γῆν καινὴν προσδοκῶμεν»⁷².

67. Α' Ἰω. 4,2-3· Β' Ἰω. 7.

68. Ἰω. 1,11· 3,16· Β' Κορ. 7,16.

69. Ἠσ. 6,9· και: Μτθ. 13,13-15· Μρκ. 4,12· 8,18 κλπ.

70. Πρβλ. Ψλμ. 138,7-10· 131,13-14· 88,10 ἐξ· 46· Ἰεζ. 28,2 κ.ά.

71. Πρβλ. Ἀ θ α ν ἰ ο υ τοῦ μεγάλου, Κατὰ Ἀρειανῶν Γ', 48. ΒΕΠ 30,289: «... δι' ἡμᾶς ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο... Λοιπὸν ἦν ἡ σὰρξ ἀνασταῖσα και ἀποθελμένη τὴν νεκρῶσιν και θεοποιηθεῖσα».

72. Β' Κορ. 5,17· Β' Πέτρ. 3,13· Ἀποκ. 21,1. 5. Ὁ Ἀ θ α ν ἰ ο ς ὁ μέγας ἀνα-

Κατά τὴν «συντέλειαν τοῦ αἰῶνος»⁷³ ὁ κόσμος δὲν θὰ καταστραφεῖ, ὅπως διδάσκουν οἱ «ἀποκαλυπτικοὶ» ὄλων τῶν ἐποχῶν, — πῶς θὰ ἦταν τοῦτο δυνατόν, ἀφοῦ εἶναι ἡ «σάρκα τοῦ Θεοῦ»; Ἄλλὰ, πολλῶ μᾶλλον, θὰ ἀνακαινισθεῖ, θὰ λυτρωθεῖ καὶ ἡ «κτίσις» ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην «ματαιότητα», στὴν ὁποίαν «ὑπετάγη» λόγῳ τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων, μὲ ἀποτέλεσμα «πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν» (Ρωμ. 8,20 ἐξ.). Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐντάσσεται καὶ ἡ πλέον παράδοξος γιὰ τὴ λογικὴ χριστιανικὴ ἀποψις περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ τῶν σωμάτων. «Ὅταν οἱ «ἐγκεφαλικοὶ» Ἄθηναῖοι ἤκουσαν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο νὰ κηρύσσει «ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐγλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου » (Πρξ. 17, 32). Καὶ ὅμως, γιὰ τὴ χριστιανικὴ σκέψι, ἡ ἐλπίδα περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, τῶν σωμάτων, εἶναι ἀπόλυτα συνεπής. Τὸ σῶμα εἶναι, κατ' οὐσίαν, «ἀθάνατο», διότι εἶναι «μέλος» τοῦ «σώματος τοῦ Χριστοῦ». Τὸ σῶμα εἶναι «ναὸς θεοῦ», «ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Πῶς μπορεῖ, λοιπόν, νὰ καταστραφεῖ, νὰ ἐξαφανισθεῖ; Διὸ δὲ καὶ οἱ χριστιανοὶ διδάσκουν μὲ παρρησία «τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν»⁷⁴. Ὁ Θεός, «ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ἡμῶν διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν» (Ρωμ. 8,11).

Ἡ «ψυχὴ» δὲν ὀρίζει ἀπολύτως τὴν ἔννοια «ἄνθρωπος». Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὀντότης αὐτάρκης καὶ αὐτοτελῆς, ζῶσα καθ' ἑαυτὴν καὶ ἄνευ τοῦ σώματος, εἶναι πλατωνικὴ-νεοπλατωνικὴ, ἔχει δὲ βαθύτατα εἰσχωρήσει καὶ στὴ χριστιανικὴ πίστι. Στὸ χριστιανισμὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι «δύο» στοιχεῖα, συνυπάρχοντα καί, παρὰ ταῦτα, ὄντα ξένα καὶ ἐχθρικῶς διακείμενα μεταξύ των, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν, ἦτοι ἡ ψυχὴ, εἶναι ἀθάνατο, τὸ δέ, δηλ. τὸ σῶμα, εἶναι θνητό, ἀλλ' εἶναι ἐνιαία ψυχοσωματικὴ ὀντότης, ἐνιαίως ζῶσα καὶ ἐκδηλουμένη. Ὁ ὅλος ἄνθρωπος ζεῖ καὶ ἀποθνήσκει. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὁμιλεῖ περὶ ἀναστάσεως ὄχι «σωμάτων», ἀλλὰ «νεκρῶν», τοὺς ὁποίους ἀντιδιαστέλλει πρὸς τοὺς «ζῶντας» (Α' Θεσ.

φέρει μιὰ καταπληκτικὴ θεολογικὴ θέσι, ὅτι δηλ. τὸ σῶμα εἶναι δεκτικὸ τῆς θείας χάριτος: «Τὸ σῶμα, τὸ φύσιν ἔχον τοῦ δέχσθαι τὴν χάριν» (Κατὰ Ἀρειανῶν Α', 45. ΒΕΠ 30,160), συνεπῶς δὲ τὸ σῶμα εἶναι χάριτι ἀθάνατο, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ψυχὴν. Ὁ δὲ κύριος Ἰησοῦς Χριστός, διασώσας «τὸ ἴδιον σῶμα ἄφθαρτον», ἀποτελεῖ «τὴν ἀπαρχὴν τῆς τῶν ὄλων ἀναστάσεως» (Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου... 20. ΒΕΠ 30,91), ὄχι δὲ μόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς κτίσεως: «τῆς δὲ κτίσεως πρωτότοκον διὰ τὴν πάντων υἰοποίησιν... συγκαταβάς τοῦ Λόγου, υἰοποιεῖται καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις δι' αὐτοῦ· ἵνα καὶ αὐτῆς πρωτότοκος κατὰ πάντα γένηται» (Κατὰ Ἀρειανῶν Β', 64. ΒΕΠ 30,234). Πρβλ. καί: Μ. Φαράντο, Ἡ ἁγία Δογματικὴ θεώρησις, Ἀθήναι 1978, σ. 96 ἐξ.

73. Πρβλ. Μτθ. 13,36 ἐξ.· 24,3 ἐξ.· 28,20.

74. Πρβλ. Α' Κορ. 15,12 ἐξ. Α' Πέτρ. 1,3 ἐξ.

5,13 ἐξ.). Ἡ «ψυχὴ» δὲν εἶναι καθ' αὐτὴν ἀθάνατος, ἀλλὰ θνητή, ὅπως καὶ τὸ σῶμα, ζεῖ δὲ χάριτι Θεοῦ.

Τοσαῦτα ὡς πρὸς τὴν θεολογία τῆς «κτίσεως». Ὁ κακοποιῶν τὴν φύσι καὶ τὰ ὄντα τῆς: τὸ φυσικὸ τοπίο, τὸν κόσμον τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, εἶναι ἄθεος καὶ θεομάχος, διότι κακοποιεῖ τὸν ἴδιον τὸ Θεό. Ὁ κόσμος εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἡ κατοικία, τὸ κατοικητήριο, ὁ ναός, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ «σάρκα» τοῦ Θεοῦ. Στὴν πάσχουσα δημιουργία συμπάσχει ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Κακουργία πρὸς τὴ φύσι καὶ ἄθεϊα εἶναι ἔννοιες συνάλληλες. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἀποκαλύπτεται καὶ τὸ βάθος τῆς τεχνικῆς ὡς ἀθεΐα⁷⁵. Ὁ κόσμος ἐκτίσθη μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ ζεῖ σ' αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ ἐξυπηρετεῖται δι' αὐτοῦ. Ὅχι ὅμως χωρὶς ἀπόβλεψι πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὸ «συμφέρον» καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ κόσμου. Οἱ ἄνθρωποι θὰ πρέπει νὰ διάγουν τὴ ζωὴ των ἐπάνω στὸν πλανήτη ἔτσι, ὥστε νὰ μὴ κατασπαράσσουν καὶ καταστρέφουν τὸ σῶμα του, ἀλλὰ, τοῦναντίον, ἐξυπηρετούμενοι διὰ τοῦ πλούτου του, νὰ διασώζουν τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ νὰ προστατεύουν τὴ ζωὴ τοῦ φυτικῦ καὶ ζωϊκοῦ κόσμου του.

7. Τὸ κίνημα τῶν Πρασίνων.

Ἐνα μεγάλο καὶ συγκλονιστικὸ κίνημα ἐν σχέσει πρὸς τὸ φυσικὸ περιβάλλον κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἶναι, ἀναμφισβητήτως, τὸ κίνημα τῶν «Πρασίνων». Στὸ κίνημα αὐτὸ ἀνήκει κάθε σεβασμὸς καὶ ἀξίζει κάθε βοήθεια. Οἱ Πράσινοι εἶναι ἡ «συνείδησις» τῆς Γῆς, ἡ φωνὴ πόνου καὶ διαμαρτυρίας τῶν «παιδιῶν» τῆς —τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων—, τὰ ὅποια πάσχουν, ὑποφέρουν ἀπὸ τὶς κακουργίες τῶν ἀνθρώπων «στεναγμοὺς ἀλαλήτοις» (Ρωμ. 8,26), ἀφοῦ τὰ ἴδια νὰ μποροῦν νὰ διαμαρτυρηθοῦν καὶ νὰ προστατευθοῦν. Στὸ κίνημα αὐτὸ ἐκφράζεται ὁ ἀγώνας τῆς Γῆς νὰ σώσει τὰ ἀδύναμα παιδιὰ τῆς ἀπὸ τὶς ὑπερδυνάμεις τοῦ κακοῦ: τὸν Κρόνον, ποὺ τὰ καταβροχθίζει, καὶ τοὺς Γίγαντες, ποὺ πασχίζουν νὰ διασαλεύσουν τὴν φυσικὴ καὶ ἠθικὴ τάξι τοῦ κόσμου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὰ προβλήματα τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως υἱοθετήθησαν καὶ ἔγιναν ἀντικείμενο ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἀπὸ ἰδεολογικὰ κινήματα ξένα πρὸς αὐτὴν, ἐν πολλοῖς δὲ ἀριστερῶν καὶ ἀναρχικῶν τάσεων. Ἐν τούτοις τὸ οἰκολογικὸ ἐνδιαφέρον τῶν «Πρασίνων» τυγχάνει ἄξιον προσοχῆς καὶ κάθε ὑποστηρίξεως.

Στὴν Ἑλλάδα τέτοια προβλήματα, ὅπως τὸ οἰκολογικόν, εἶναι ἀπλῶς τῆς «μόδας»: πολὺς ὁ λόγος, χωρὶς τίποτε τὸ σοβαρὸ στὴν πράξι. Συγχρόνως δὲ ἔχουν συναφθεῖ μὲ ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς διαφόρων πολιτικῶν, κυρίως ἀριστερῶν, κινήματων⁷⁶. Μιὰ σωστὴ οἰκολογικὴ ἀγωγὴ θὰ ἔπρεπε

75. Πρβλ. καί: Μ. Φ α ρ ά ν τ ο υ, Πίστις καὶ τεχνικὸς πολιτισμὸς, ἐν: Κοινωνία, Ἀθήναι 1974, 234 ἐξ. Δογματικὰ καὶ Ἠθικὰ Ι, Ἀθήναι 1983, σ. 243 ἐξ.

76. Μιὰ ἀξιέπαινη καὶ ἀξία πάσης προσοχῆς καὶ ὑποστηρίξεως προσπάθεια πρὸς

νά ξεκινήσει από ύπευθύνους και αρμοδίους φορείς: ήδη από τὴν οἰκογένεια, νά συνεχίζεται δὲ μὲ συνέπεια στὸ σχολεῖο —σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες—, στὴν ἐκκλησία καὶ σὲ ὅλα τὰ κέντρα πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων οὕτως, ὥστε τόσο τὰ παιδιὰ ὅσο καὶ οἱ ἐνήλικες νά μαθαίνουν νά ἀγαποῦν, νά σέβονται, νά μὴ μολύνουν κλπ. τὸ φυσικὸ περιβάλλον, καὶ νά προστατεύουν τὴ ζωὴ του. Ἐπίσης· μέσα στὸ ἔδαφος ὅλων τῶν ἐθνικῶν κρατῶν θὰ ἔπρεπε νά ἰδρυθοῦν αὐτόνομες περιοχές, προστατευόμενες, τρόπον τινὰ κράτη ζώων, ὅπου ἡ φύσις καὶ ὁ κόσμος της: τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα θὰ μποροῦν νά ζοῦν ἐλεύθερα καὶ ἀνενόγητα ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ νά καταργηθεῖ ἔτσι τὸ δνειδος τῆς «φυλακῆς» τῶν ζώων, δηλ. οἱ ζωολογικοὶ κῆποι. Θὰ πρέπει, ἀκόμη, νά καταργηθεῖ καθ' ὅλοκληρίαν τὸ κυνήγι, οἱ δὲ κυνηγοὶ («κεφαλῶν») νά περιφρονοῦνται ἀπὸ ὅλους καὶ νά ἀποδοκιμάζονται. Ἐπίσης· θὰ πρέπει νά ἀπαγορευθεῖ ἡ σύλληψις καὶ ἡ πώλησις ἀγρίων ζώων καὶ πουλιῶν, οἱ ἄνθρωποι δὲ νά μὴν τρώγουν ποτὲ «κυνήγι», οὔτε νά ἀγοράζουν προϊόντα προερχόμενα ἀπὸ τὸ σκότωμα σπανίων ζώων, ὅπως γοῦνες, προϊόντα ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν, τῆς φάλαινας κλπ. Τὸ ἔργο τῶν ζωοφίλων πρὸς προστασίαν τῶν «ἀδεσπότην» ζώων θὰ πρέπει, ὡσαύτως, νά ἐνθαρρύνεται καὶ νά ἐνισχύεται. Θὰ πρέπει, ἀκόμη, νά καταβληθεῖ προσπάθεια ἐνοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν οικολογικῶν κινήματων σ' ἓνα διεθνῆ ὄργανισμὸν, καὶ ἴσως νά ἰδρυθεῖ στὸν ΟΗΕ ἓνα ἀντίστοιχο τῆς Unicef παράρτημα γιὰ τὴ διάσωσι καὶ προστασίαν τῶν ζώων. Μὲ τέτοια, καὶ ἄλλα παρόμοια, μέτρα, ἴσως διασωθεῖ ἀπὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ὅ,τι ἀκόμη ἐναπέμεινε καὶ μπορεῖ νά διασωθεῖ, καὶ νά ἀνανεωθεῖ ἐν μέρει ἡ φύσις καὶ ὁ κόσμος της, ὄχι μόνον πρὸς ὄφελος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπερχομένων ἀνθρωπίνων γενεῶν. Διότι ὁ πλανήτης «Γῆ» ἀποτελεῖ τὴν μόνην δυνατότητα νά ζήσει καὶ νά ἐπιβιώσει ἡ ἀνθρωπότης, —ἄλλη δυνατότης δὲν ὑπάρχει, ἢ, τουλάχιστον, δὲν γνωρίζομε ἂν ὑπάρχει.

ἀφύπνισι περὶ τὸ οικολογικὸ πρόβλημα καταβάλλει ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἡ Δρ. Ἄ γ ν ἡ Β λ α β ι α ν ο ὦ - Ἄ ρ β α ν ί τ η, τῆς ὁποίας τὸ ἔργον ἔχει βρεῖ διεθνῆ ἀπήχησι εἰς τρόπον ὥστε νά ἐπιχειρεῖται, μὲ βάσι τὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν της ὑφισταμένη Biopolitics International Organisation, ἡ Ἰδρυσις ἐνὸς International University for the Environment, ὅπως τοῦτο ἀπεφασίσθη στὴν προσφάτως λαβοῦσα χώραν στὴν Ἀθήνα Δ' διεθνῆ διάσκεψι γιὰ τὸ Βιο-περιβάλλον (Ἰανουάριος 1991). Πρβλ. τὰ ὀγκώδη συλλογικὰ ἔργα Biopolitics, The Bio-Environment, Athens, I (1988), II (1989)· Biopolitics, The Bio-environment and International Cooperation, 1990, ἐκδ. ὑπὸ Agni Vlavianos-Arvanitits.